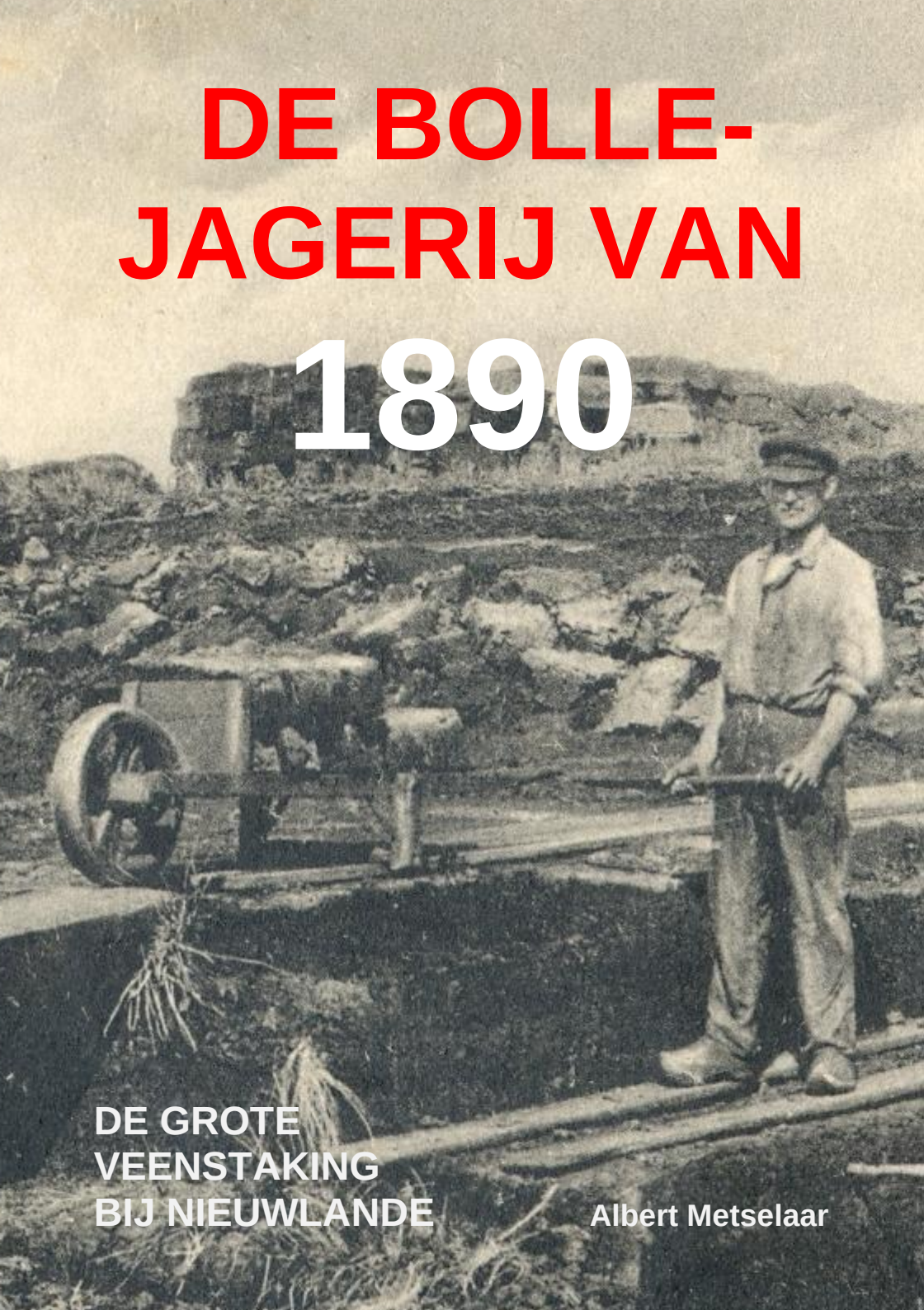

DE BOLLE- JAGERIJ VAN 1890

DE GROTE
VEENSTAKING
BIJ NIEUWLANDE

Albert Metselaar

We kennen uit de geschiedenis van Hollandscheveld en omstreken enkele grote volksberoeringen. Misschien is het woord 'opstand' wat groot neergezet, maar de mensen pikten het niet meer. Wat men er van buitenaf ook van vond, er zat een duidelijk probleem achter, en mensen die niet de kans wordt gegeven dat op een andere manier op te lossen, gaan de straat op.

Wat nu nog het bekendst is, is de 'Boerenopstand' van 1963. Maar massaler nog waren de veenstakingen van 1890, 1900 en 1922. Dan was er nog de Volksbeweging van 1813. Vergeten fundamenten van het mondig worden van een groep. In deze studie staat 1890 en 1900 centraal. 1900 maakte af wat 1890 begon.

De arbeid en de werktuigen van 1890 en 1900 zijn nu goed voor musea, maar in hun tijd kwamen de moderne vakbonden van de grond. Zo leeft hun actie voort.

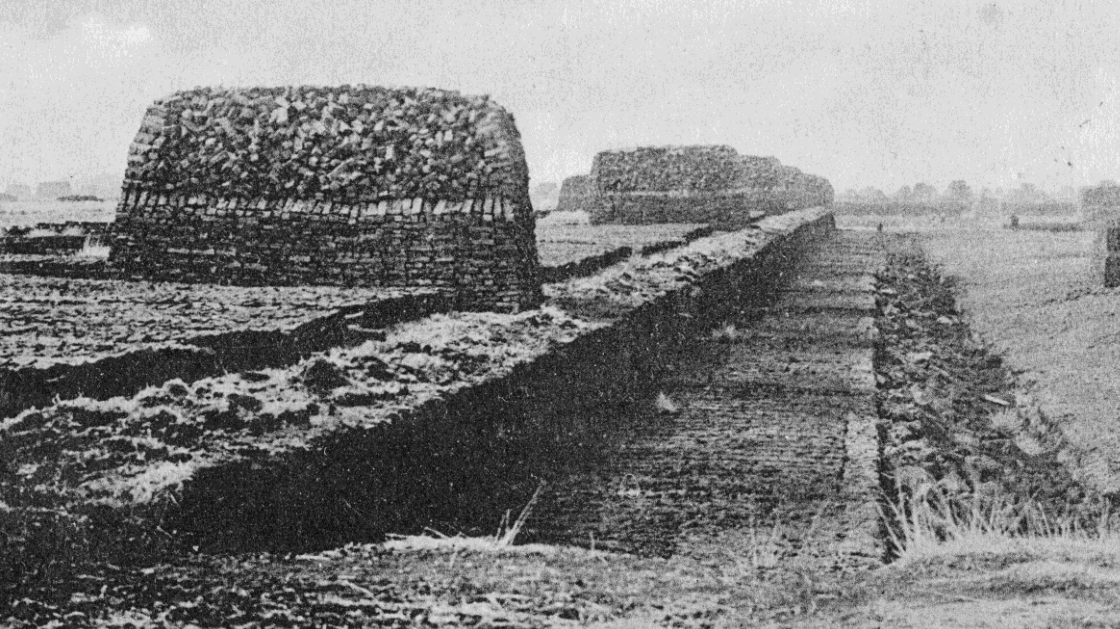

Stichting
Informatiecentrum Geschiedenis
Hollandscheveld & Hoogeveen e.o.

Omslag: Deze arbeider heeft één en al aandacht voor een boodschap. De bolle is los! We leggen het werk neer.

© Albert Metselaar, Hoogeveen 2021.
Niets uit deze uitgifte mag worden openbaar gemaakt en/of vermenigvuldigd, op welke wijze dan ook, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de auteur.

Zwindersche Veen (Nieuwlande), april 1890. Het werk ligt stil. De manschappen zijn vertrokken, naar Hoogeveen. Met honderden tegelijk.

DE BOLLEJAGERIJ VAN 1890

DE GROTE VEENSTAKING BIJ NIEUWLANDE

©Albert Metselaar, 2021 albertmetselaar@home.nl

In 1890 was het veen uit de gemeente Hoogeveen vrijwel helemaal verdwenen. Wat er nog was, was veelal voor eigen gebruik. De Hoogeveense verveners hadden zich niets van de gemeentegrens aangetrokken. Waarom zouden ze ook? Het waren administratieve en bestuurlijke grenzen, lijnen op een kaart, terwijl ten oosten van Hoogeveen in de gemeenten Coevorden, Dalen en Oosterhesselen nog lucratieve veenderijen op te zetten waren. Dat betekende ontwikkeling van een gebied en werk voor de arbeiders. Dat kreeg de steun van bestuurders. Al voordat hun oostwaarts in de gemeente Hoogeveen lopende wijken en opgaanden afgegraven waren, kochten ze stukken veen en ondergrond in het aangrenzende gebied. Het vaartenstelsel in deze venen werd aangesloten op het Hoogeveense water, de turfgravers uit Noordscheschut, Nieuweroord, Hollandscheveld en Elim zorgden voor het lossteken en drogen van de turven, en de afvoer van de brandturf ging via Hoogeveen. Zo ontstond Nieuwlande, in de 19de eeuw nog Zwindersche Veen en Zwindersche Veld genoemd. Of 'de Scheid', de scheiding tussen Hoogeveen en het oostelijk lopende gebied. Hier brak maandag 14 april 1890 een werkstaking uit. Men sprak van 'Bollejagerij'.

Het gebied waar de staking uitbrak was ook al lang niet enkel veen meer. Er was een veld ontstaan, een van veen ontdane strook ondergrond, waarop arbeiderswoningen en boerderijtjes waren gebouwd. De kadastrale kaart die in 1886 werd gemaakt van het Zwindersche Veld (Nieuwlande) toont ons 30 woningen. Soms vrijstaand, soms twee onder één kap, soms zelfs drie. Er was een kleine gemeenschap gegroeid. De

vaste bewoners van deze streek. Zo ging het al twee en halve eeuw in het gebied. Gezinnen vonden een nieuw bestaan dicht op het veen. Honderden mannen en vrouwen van het meer westelijk gelegen gebied kwamen er overdag om te werken, en gingen vervolgens weer naar hun eigen boerderijtjes. Wie geen boerderijtje had, trok uiteindelijk weg, achter het werk aan, wat op dat moment maar voor handen was. Als er dan ook sprake was van een veenstaking op Nieuwlande, dan was dat niet alleen de bevolking van Nieuwlande. Juist niet. Die was onder de honderden stakers in de minderheid. Maar de aanleiding van de bollejagerij lag wel bij het werk op Nieuwlande, en de baas/veeneigenaar die daarbij verantwoordelijkheid droeg, woonde in Hoogeveen.

De naam 'bollejagen' is als volgt te verklaren: 'bolle' is Drents en Fries voor stier. 'Bolje' is Fries voor 'oproerig zijn' en 'bollen' is een manier om aan te duiden dat men zich verzet, in opstand komt. De stakende arbeiders zeiden "de bolle is los" tegen hun collega's, als ze die opriepen mee te gaan staken. Als op oudejaarsavond de opgeschoten jongens in de Drentse dorpen alles wat los en vast was bij de huizen en boerderijen wegsleepten, dan zei men eveneens soms: "de bolle is los" of 'De bolle komt vannacht los'. De uitdrukking hield dus verband met 'de boel op de kop zetten'. Waarom legde men verband met een stier? Het blazen op koeiehorens of het roepen en allerlei geluiden maken in een klomp (beide een fundamenteel onderdeel van een werkstaking in het veen) brengt een geluid voort, alsof er een stier staat te loeien. Het langgerekte veelvuldige loeien van een tochtige koe of een stier werd 'toeten' genoemd. Het blazen op een runderhoorn werd eveneens 'toeten' genoemd.

We komen zo tot de volgende definitie van 'bollejagen': 'Bollejagen' is het houden van een werkstaking, waardoor men de werkzaamheden in de veenderijen in het honderd liep lopen, om betere arbeidsvoorwaarden af te dwingen, waarbij de stakers een loeiend geluid op hun meegebrachte hoorns voortbrachten, of al roepend in hun klomp allerlei geluiden maakten (alsof er een kudde runderen stond te 'toeten') dat tot ver in de omtrek was te horen. Dit geluid riep doorgaans een onprettig gevoel op bij toehoorders, en dat was de bedoeling ook. Soms werd er niet geblazen op hoorns, maar op flessen zonder bodem of lampegelazen, maar dan kunnen we in feite spreken van glazen 'trompetten', en die hadden het zelfde effect. Er moest enige dreiging van een werkstaking uitgaan, om zo kracht bij te kunnen zetten aan de looneisen. Het doel van de bollejagerij was altijd het ontvangen van meer loon en/of het verkrijgen van betere werkomstandigheden.

Daar komt nog bij dat het blazen op runderhoorns een gebruikelijk fenomeen was in de Drentse dorpen. Met een runderhoorn, de zogenaamde boerhoorn, werden de markegenoten in de zanddorpen door een boer bij elkaar geroepen, als er gemeenschappelijk werk verricht moest worden of wanneer de marke ging vergaderen. Bij het 'bollejagen' waren het niet de boeren, de werkgevers, die de mensen (mede-boeren en arbeiders) bij elkaar riepen, maar waren het de arbeiders die hun mede-arbeiders verzamelden, en massaal naar een centraal punt gingen, waar een vergadering met de werkgevers werd afgedwongen. Eigenlijk dus de omgekeerde wereld van wat in de zanddorpen gebeurde. De arbeiders van Berkenbosch, die de aanzet gaven tot de Hoogeveense bollejagerij van 1890, hadden blijkbaar ook de beschikking over enige runderhoorns, geschikt gemaakt om er op te kunnen blazen. Deze hoorns werden niet alleen door de boermarken gebruikt. Ook de schaapherders gebruikten ze, om aan te geven dat ze met hun schapen naar de hei trokken of daarvan terugkeerden, zodat het bezit van dergelijke hoorns niet opmerkelijk was. Ze hoorden echter niet tot het standaard gereedschap van de turfgraver. Dat betekende dat de staking was voorbereid.

De oudst bekende staking in de Friese veenderij is die te Schoterland in 1810. Stakingen komen daarna wel meer voor, maar vanaf pakweg 1830 is het welhaast elk jaar raak in de een of andere turfwinning. Tot aan de jaren zeventig zijn de veenstakingen vooral te vinden in: Opsterland (Tijnje, Terwispel, Nijbeets) en Steenwijkerwold. In de periode 1870-1885 blijft het betrekkelijk rustig, maar daarna in 1888 en 1890 zijn er zeer omvangrijke stakingen, die niet tot een enkel bedrijf beperkt blijven, maar vrijwel alle veenderijen in het noorden treffen. Ook in Drenthe wordt dan volop gestaakt. Dat tussen 1870 en 1885 niet gestaakt wordt heeft alles te maken met een crisis in het veen. De vanaf 1875 dalende lonen worden door de werklieden geaccepteerd aangezien de prijs van de turf ook almaar daalt.

Op het Hoogeveen werden de lonen en arbeidsvoorwaarden aanvankelijk bepaald door de Algemene Compagnie van 5000 Morgen, een samenwerkingsverband van veen- en grondeigenaren. Toen deze organisatie steeds verder uiteenviel in kleinere organisaties, en de invloed van de compagnie daardoor steeds kleiner werd, werd op dinsdag 17 februari 1852 een vereniging van verveners opgericht. We lezen in de Meppeler Courant van 21 februari 1852: *“Hoogeveen, 17 febr. (....) Op heden heeft zich hier gevormd een Veen-directie waarvan tot hoofden zijn benoemd, de heren Hendrik Berghuis, Jan Bruins Slot Wz., Siger de Vries, Berend Jans de Jonge en Koob Robaard, alle woonachtig te Hoogeveen en de heer J.C. Rahder, woonachtig te Nieuweroord bij Hoogeveen. Deze heren hebben hoofdzakelijk te bepalen het loon zo van de turfgraverij als van het turven, varen enz. Door een beëdigd persoon zal het nodige toezicht over het een en ander gehouden worden. Door deze directie is mede besloten, dat de arbeiders voor anderen in de veengraverijen werkende niet dan bij volkomen daglicht mogen werken.”* Het gevolg was een verharding in standpunten, ook aan de kant van de arbeiders.

De Provinciale Drentsche en Asser Courant van 23 maart 1852 meldt de lonen, zoals die door de nieuwe Veendirectie voor Hoogeveen en omstreken zijn vastgesteld: *“het graafloon op f 5,75. Laagten turf het turven op f 0,90. Het vuren op f 0,70. Hoogten turf het turven op f 0,85. Het vuren op f 0,75. 2^e Soort of oude werk: Het graafloon op f 5,22½. Laagten turf het turven op f 0,85. Het vuren op f 0,75. Hoogten turf het turven op f 0,80. Het vuren op f 0,60. 3de soort: Hoogten turf van de tweede soort in het lage op f 5,00. Het turven op f 0,80 en het vuren op f 0,60.”* De verveners stonden sterk, ze hadden vaste lonen overlegd, en de arbeiders konden hen nu niet tegen elkaar uitspelen. Het was voor de arbeiders accepteren of werkloos hongernelijden.

In de Meppeler Courant van 19 juni 1852 lezen we over het gevolg daarvan: een veenstaking: *“Dinsdag (13 juli) staakten enige arbeiders alhier hun werk, onder het voorgeven, dat hun loon te karig was, vergezeld van de eis om meerder loon te verdienen. Zij liepen onder het maken van veel rumoer en blazen op de horens door de straten, om ook anderen aan te zetten hun voorbeeld te volgen. De politie in vereniging met de alhier gestationeerde dragonders voorkwamen door hun krachtdadige hulp, verdere ongeregelde heden. Velen wilden gaarne de volgende dag hun arbeid hervatten, doch wegens de hoge stand des waters konden zij zulks voor ditmaal niet.”* Een veenstaking, krachtig de kop ingedrukt door de politie en de Hoogeveense marechaussee, die daarmee de kant van de veenbazen koos. Met harde hand werd het verzet gebroken, en onder deze dreiging moesten de arbeiders de in hun ogen te lage lonen accepteren, of ze wilden of niet.

DE SITUATIE VAN 1890

Tot op het eind van de 19de eeuw was er in Hoogeveen en omstreken geen gestructureerd overleg tussen de turfgravers en de verveners over loon en arbeidsomstandigheden. De verveners waren sinds 1867 georganiseerd in 'De Eendracht'. Deze vereniging bepaalde wel niet direct het loon, maar door onderling overleg en doordat ze op deze wijze gezamenlijk een front konden vormen, bestond er een vrij grote eenheid in wat de verveners de arbeiders konden bieden, en steunde men elkaar wanneer een arbeider een conflict had met een werkgever. De verveners, de werkgevers, konden al met al een redelijk gesloten front vormen, wanneer er problemen waren. De arbeiders, de turfgravers, hadden onderling geen enkele organisatievorm. Er was nog geen NVV, er was nog geen christelijke vakbond, er was nog geen SDAP (Sociaal Democratische Arbeiders Partij, voorloper van de Partij van de Arbeid) en in Hoogeveen en omstreken was geen afdeling van de Sociaal Democratische Bond, de steeds anarchistischer wordende socialistische partij van Domela Nieuwenhuis. De turfgravers moesten alles maar nemen zoals het kwam. Arbeider J.B. Pol drukte het als volgt uit: *"Als wij begonnen zijn, vragen wij wel eens wat wij verdienen, en dan krijgt men ten antwoord: wat anderen geven, krijgt gij ook. Maar bij de afrekening zijn zij ons toch de baas."* Deze, en andere in dit artikel ingevoerde verklaringen, zijn afkomstig uit de verhoren uit 1891, van de parlementaire enquêtecommissie die zich bezig hield met de zogenaamde Veenenquete.

Elders in het veen werd de arbeider flink onder druk gezet, door het systeem van verplichte winkelnering, waarbij de veenbazen hun arbeiders ook soms uitbetaalden in nepgeld, dat alleen in de eigen winkel geldig was. In het Hollandsche Veld en omstreken kwam dat niet voor. De enquêtecommissie heeft hier nog speciaal naar gevraagd, en moest tot de conclusie komen dat de winkels hier vrij waren, en de bazen ook geen gebruik maakten van eigen kroegjes, om de centen weer terug te verdienen. We lezen bijvoorbeeld in het verhoor van Egbert Booy Slot:

Vraag: 'Wordt gij door de baas op het veld betaald?'

Antwoord: 'Bij Blanken op het veld. Bij Bremer ging mijn vrouw het halen 's zaterdagsavonds.'

Vraag: 'Krijgt gij alles in Nederlands geld?'

Antwoord: Ja.

Vraag: 'Hield Bremer een winkel?'

Antwoord: 'Zijn moeder had er een.'

Vraag: 'Moest gij daarheen om te winkelen?'

Antwoord: 'De meiers gingen in de winkel. Mijn dochter ging er ook heen, maar die hoefde niet meer te kopen dan haar paste.'

Verderop kwam de vraag: 'Zijn er ook winkels in het Hollandsche Veld?'

Antwoord: 'Jawel.'

Vraag: 'Worden die gehouden door de veenbazen of onderbazen?'

Antwoord: 'Nee, het zijn gewone winkels.'

Vraag: 'Gij wordt dus in het geheel niet gedwongen om naar de winkels van de bazen te gaan?'

Antwoord: 'Nee, dat gaat hier heel goed.'

Vraag: 'Hebben de onderbazen soms ook een taperij?'

Antwoord: 'Nee.'

Dit alles werd onder meer ook bevestigd in het verhoor van Geert Zwiars:

Vraag: 'Heeft uw baas een winkel?'

Antwoord: 'Neen, het geld wordt ons gebracht op het veld bij het graven.'

Vraag: 'Zijn er goede winkels in de buurt?'

Antwoord: 'Wij gaan veel naar Hoogeveen.'

Vraag: 'Hoever woont hij van hier?'

Antwoord: 'Zeven kwartier, op een half uur na aan de Zwindersche grens. Wij gaan naar de winkel, waar het het best uitkomt.'

De arbeidsomstandigheden hadden grote uitwerking op het schoolbezoek. In feite werden de arbeiders en hun kinderen generatie op generatie dom gehouden, doordat het systeem zodanig was, dat de vrouwen ook aan het werk moesten, en de kinderen daardoor veel te weinig onderwijs kregen. Daarover vertelde meester Berend Veldkamp, van de lagere school naast de Hervormde kerk te Hollandscheveld, aan de enquêtecommissie:

V: 'Wordt door de verveners iets gedaan om het schoolbezoek van de kinderen hunner arbeiders te bevorderen?'

Antwoord: 'Nee, zij zorgen voor hun eigen zak. Ik geloof dat zij het indirect zelfs tegenwerken. Als een vrouw niet in het veen werkt, krijgt de vervener de huur van de woning niet binnen. En werkt de vrouw in het veen, dan moeten natuurlijk de kinderen thuis blijven. Moeder verdient wel een beetje - ik geloof 10 stuivers daags - maar ik geloof, dat het meer in haar voordeel was als zij thuis bleef om kleding en huishouding in orde te houden. De boel wordt nu verwaarloosd, want kinderen van 8 tot 11 jaar doen het huishouden, en als moeder 's avonds vermoeid thuis komt, heeft zij geen lust om een naald ter hand te nemen.'

Vraag: 'Zou zij in staat zijn de naald behoorlijk te hanteren?'

Antwoord: 'Een enkele. De meesten niet. Die toestand wordt echter beter door het onderwijs in de handwerken, dat tegenwoordig gegeven wordt.'

Vraag: 'Zou niet een grote reden van de veenarbeid van gehuwde vrouwen daarin gelegen zijn, dat velen liever in het veen zijn dan haar huishouden te verzorgen?'

Antwoord: 'Een der redenen is, dat zij moeilijk een woning kunnen krijgen, als zij niet in het veld werken, maar zij willen toch ook wel zo. Ik heb ze wel eens horen zeggen: wat een lange winter! Ik zal blijde zijn, als ik weer aan het turfdrogen kan gaan. Zij krijgen buiten ook nog wel eens sterke drank. Thuis hebben zij dit niet.'

Vraag: 'Krijgen zij sterke drank bij het schepen laden?'

Antwoord: 'Ja, en onderweg steken zij ook wel in een kroegje aan.'

Verderop in het verhoor kwam de commissie met Berend Veldkamp terug op deze kwestie: 'Gij zeidet dat de arbeiders geen woning of werk kunnen krijgen, tenzij hunne vrouwen medewerken. Hoe zou het nu met de vrouwen gaan wanneer de kinderen verplicht werden de school te bezoeken. Dan zou de vrouw toch moeten uitscheiden met werken, wanneer de kinderen in de schooljaren in huis zijn?'

Antwoord: 'Dat zou voor enkelen wat last opleveren, maar ik vraag, of die verplichting voor de vrouwen om mede te werken niet zou kunnen worden opgeheven. Dat werk moest niet worden verricht door getrouwde vrouwen, maar door ongetrouwde meisjes. De moeder moest bij de kinderen thuis zijn. Dat zou èn voor de kinderen, èn voor het gehele gezin veel beter zijn. De veenbaas zou dan maar moeten zien, hoe hij zich redde. Er zijn ook wel arbeiders die in hun eigen huisje wonen. Arbeiders wier vrouwe niet op het veld werken, hebben het altijd beter, dan zij, wier vrouwen dit wel doen.' Deze situatie zou slechts langzaam veranderen. Een van de arbeiders die een grote rol heeft gespeeld in dit proces, en daarmee aan de wieg stond van de geschiedenis van het vakbondswezen in Hollandscheveld en omstreken, was Hendrik Hendriks Booy.

HENDRIK HENDRIKS BOOY

Hendrik Hendriks Booy, alias 'Hendrik Lochies', werd geboren op 4 oktober 1845, in het Hollandscheveld (huisnummer A 107), als zoon van schipper Hendrik Jans Booy en Alida Jacoba Tichelaar. De bijnaam van zijn vader, 'Lochie', werd het patroniem van de kinderen. Zo kon men de diverse Booy's met de zelfde namen in Hollandscheveld en omstreken het best uit elkaar houden. Van Hendrik's broer Jan is bekend dat hij 'Jan Lochies' werd genoemd en men kende Hendrik als 'Hendrik Lochies', zo vertelden zijn nazaten. Jan is mijn betovergrootvader en daarmee is Hendrik Hendriks Booy mijn betovergrootoom. Een foto van Hendrik is gelukkig bewaard gebleven. Wat we tevens hebben is zijn signalement, opgenomen toen hij moest loten voor militaire dienst. Hij was 1 meter en 622 millimeters lang. Hij had een rond aangezicht, een hoog voorhoofd, blauwe ogen, brede neus, grote mond, ronde kin, blond haar en blonde wenkbrauwen. Verder had hij geen bijzondere kentekenen. Hij was vrijgesteld van militaire dienst wegens broederdienst.

Hendrik Lochies trouwde 29 april 1870 met Hendrikje Booy, geboren 9 juni 1851 als dochter van Jannes Booy en Jantje Moes. Hendrikje was al zwanger toen ze trouwden, maar dat was meer regel dan uitzondering in die dagen. Hoewel Hendrik en Hendrikje uit dezelfde familie Booy stamden, was hun familierelatie zodanig, dat dit een huwelijk niet in de weg zou kunnen staan. Hun gemeenschappelijke voorvader was Hendrik Jans Booy (1685-1728). Hendrik Hendriks Booy stamde af van diens zoon Geert Hendriks Booy (1710-1791) en zijn vrouw Hendrikje was een nazaat van zoon Jan Hendriks Booy (1723-1787). Uit het huwelijk van Hendrik en Hendrikje kennen we vijf kinderen:

--**Hendrik Hendriks Booy Jr.**, de zoon van 'Hendrik Lochies', werd 17 september 1870 geboren. Hij was niet groot uitgevallen. Toen hij moest loten voor militaire dienst was hij maar 1 meter en 436 millimeter lang. De arbeider had een ovaal aangezicht, gewoon voorhoofd, blauwe ogen, gewone neus en mond, een ronde kin, en rood haar met rode wenkbrauwen. Hendrik hoefde niet in dienst, omdat hij de enige zoon thuis was. Hij trouwde 18 december 1895 met Jentje Metselaar, geboren 16 april 1870 als dochter van Fake Metselaar, schipper en vervener (begraven bij het baarhuisje te Hollandscheveld), en Albertje Bomert. Hendrik en Jentje woonden in het Krakeel, in het pand D 51. Jentje Metselaar is al op 6 april 1896 overleden. Op 17 februari 1897 is Hendrik Hendriks Booy Jr. hertrouwd met Annigje Knecht. Hendrik Hendriks Booy Jr. stierf 19 januari 1904. Annigje Knecht hertrouwde 5 april 1905 met Johannes Bouwmeester, weduwnaar van Janna Metselaar, zoon van Roelof Bouwmeester en Lammigje Kwint. Annigje Knecht is 24 augustus 1909 overleden. Ze was 31 oktober 1870 geboren als een dochter van Derk Knecht en Lammigje Okken.

--**Jantje Booy**, 5 oktober 1873 geboren, stierf 4 april 1885 in het Krakeel.

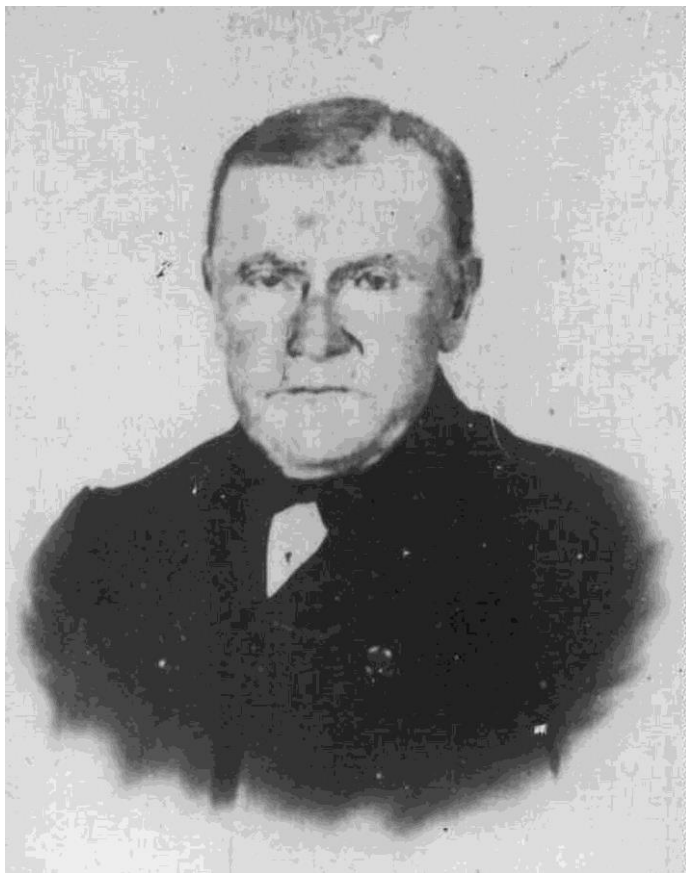
--**Aleida Booy**, 22 augustus 1876 geboren, stierf 25 juli 1888 te Noord.

--**Johanna Booy**, 13 februari 1879 geboren, stierf 5 maart 1887 te Noord.

--**Margaretha Booy**, 15 augustus 1881 geboren, stierf 27 mei 1888 te Noord.

Hendrikje Booy, de eerste vrouw van Hendrik Hendriks Booy Sr., is niet oud geworden. Ze overleed 9 mei 1883 in hun woning in het Krakeel, het pand D 121. Hendrik hertrouwde 27 februari 1884 met Jantje Booy, geboren 13 augustus 1859 als dochter van Pieter Booy en Geesje de Graaf. Deze Pieter Booy was een broer van Hendrik's eerste vrouw, zodat de nog niet eerder gehuwde Jantje Booy in feite trouwde met haar oom Hendrik, al was het 'koude' familie. Jantje dacht de zorg voor man en vijf kinderen (ne-

ven en nichten) op zich te nemen, maar het liep zo anders. Hendrik's eerste huwelijk werd gekenmerkt door de vreugde van de geboorte van vijf kinderen, die redelijk gezond op te leken groeien. Hendrik's tweede huwelijk begon met een periode van grote rouw. Alle vier dochters stierven in maar een paar jaar tijd, zoals we hiervoor al zagen, waarvan twee zelfs in één jaar (1888), met maar twee maanden er tussen. Het jaar daarop, 1889, moest Hendrik zijn moeder, Alida Jacobs Tichelaar, ten grave brengen. Zijn vader was al veel eerder overleden. Ook in de maatschappelijke positie was er een duidelijke verandering en achteruitgang te zien in de tachtiger jaren van de 19de eeuw. Aanvankelijk was Hendrik landbouwer en vervener. Het gezin woonde enige jaren in het Krakeel. In de tachtiger jaren werd alles anders. Hendrik werd arbeider en verhuisde naar een pand te Noord, waar de dochters stierven. Later vinden we hem weer in een pand aan het Bontincks Opgaande, het Krakeel, D 119. Het is in deze periode dat hij bekendheid zou krijgen als een van de leiders van de stakende arbeiders, tijdens de bollejagerij van 1890.

Hendrik Hendriks Booy, stakingsleider van 1890 en 1900.

Hoe stond het met Hendrik Hendriks Booy en zijn vrouw er voor, rond 1890? We vinden gegevens daarover terug in het verhoor uit 1891, als Hendrik voor de parlementaire enquêtecommissie vertelt over de staking en zijn persoonlijke omstandigheden.

Hendrik was werkzaam voor Roelof Mensing uit Zweeloo, die veen had in het Zwinderscheveld. Anderen noemden Hendrik tijdens de verhoren van de parlementaire enquête 'onderbaas'. Hij had dus de leiding over een groepje turfgravers. Hendrik woonde niet in een eigen woning, maar zijn huurwoning was geen eigendom van Roelof Mensing. De woning en enige bijbehorende grond huurde hij voor f 50,- per jaar. De grond was 'een akker of 6, omstreeks een half bunder', zei Hendrik. Hij huurde er ook nog 25 are bij. Hendrik's oudste zoon, en op dat moment zijn enige kind, was nog thuis. Had Hendrik voldoende werk, in de tijd dat er geen turf werd gegraven? Hendrik: *"Dat gaat nogal. Ik heb een vrouw en een jongen van 21 jaar. De vrouw blijft thuis en die bereddert de boel, kijkt naar de bouwerij en houdt de huishouding in orde. Zij maakt ook nieuwe keren, behalve een jas. Er zijn vele arbeiders, die met man en muis naar het veld gaan, en dan verteren de kleren van hun lichaam."*

Hoe kwam het dat zijn vrouw zo ervaren was in het handwerken? Hendrik: *"Haar vader was schipper, dus zij is altijd aan boord geweest en heeft van kind af alles geleerd."* Veel meisjes leerden dat niet, omdat ze te jong alleen in huis zijn en zo gauw het kan meegenomen werden naar het turfveld. Hendrik: *"Zij moeten voor het eten zorgen, terwijl de ouders naar het veld zijn. Zo gauw de kinderen groot genoeg zijn, gaan ze mee naar het veld. De meisjes leren niet met naald en draad omgaan, en als de tijd van trouwen komt, kunnen zij de huishouding niet besturen."* Hendrik zelf had ook een en ander geleerd wat velen niet konden. Hij kon schrijven. En dan niet alleen zijn naam, nee, hij kon redelijk goed op papier verwoorden wat hem bezig hield. Dit en het feit dat hij niet bang uitgevallen was, maakten hem tot een van de stakingsleiders van 1890. Uit Hendrik's tweede huwelijk met Jantje Booy kennen we twee kinderen, na 1890 geboren, en dus niet van belang voor de situatie waarin Hendrik Hendriks Booy in 1890 verkeerde.

Hendrik was enige tijd notabel van de Hervormde Gemeente van Hollandscheveld. Los daarvan lustte hij wel eens een flinke borrel, zoals zoveel veenarbeiders op zijn tijd er wel een lusten. Als zodanig komen we Hendrik ook tegen in een overlevering, ooit op papier gezet door een nazaat van Jan Metselaar. Jan Metselaar (1836-1910). was aanvankelijk arbeider, daarna een tijdje schipper en later woonde hij weer als arbeider aan het 2e Zandwijkje te Hollandscheveld. Het volgende verhaal speelt zich af bij het café van Lute Belle, getrouwd met Jantje Boertien. Jantje Boertien was ooit getrouwd met 'Jan Lochies', Jan Booy, de overleden broer van Hendrik Hendriks Booy. Het gebeuren is op papier gezet, zoals het verteld werd door Jan Metselaar's dochter. Het is bewaard in een particuliere verzameling. We lezen:

"Zaterdagmiddag. De veenarbeiders hebben hun loon ontvangen, de meesten tussen de f 4,50 en f 5,-. Maar Jan Metselaar heeft vijf gulden en veertig cent ontvangen. 'k Heb het zelf gezien, zegt Hendrik van 't Lochie (= Hendrik Hendriks Booy!). De afgunst komt al weer boven en ze zeggen tegen elkaar: 'Dan moet Jan trakteren.' Ze zijn met zijn tienden, dat is samen 40 cent. Onderweg beginnen ze er over te praten. Iemand die zoveel verdient kan wel een keer trakteren. Maar Jan zegt hun wel: 'Maar dat doe ik niet! Ik heb Mette beloofd dat er geen cent af ging en dat blijft zo.' Niet meer over praten, zegt Egbert. Jan heeft gelijk. Hij heeft al zo vaak getrakteerd. Ze naderen het cafeetje aan de Nieuwlandiger Straatweg en de mannen gaan allemaal wat vlugger lopen als het café in zicht komt. Jan blijft wat achter. Hij gaat niet mee naar binnen. Beslist niet. Als hij het cafeetje wil passeren komt net Egbert naar buiten, die hem staande houdt met een gevuld glaasje in de hand en zegt: 'Jan, ik heb vaak een borrel van jou gehad, hier een van mij op onze vriendschap.' Hij wijfelt even, maar een klopp op de

schouder van Egbert met de woorden 'op je gezondheid en dat je ze nog lang mag lusten Jan', en hij slaat de borrel achterover. 'Bedankt', zegt hij, en wil verder gaan. Maar dat is niet de bedoeling van de anderen, die ook naar buiten zijn gekomen.

'Ook een borrel van mij, Jan', zegt Evert, 'je hebt er nog wel een van mij te goed'. 'En van mij ook nog een', mengt Derk zich in 't gesprek. De borrels worden al aangedragen en Jan drinkt ze op. De verleiding is begonnen. Na vier of vijf borrels wil Jan beslist naar huis. Maar dan beginnen ze anders tegen hem: 'Zit je onder de plak van Mette?' 'Mag een kerel die zo'n loon verdient niet een borrel op zaterdag?' 'Nee jongens, ik wil niet meer drinken. Ik heb het Mette beloofd, ik drink niet meer.' 'Nou, dat merken we wel, je lust ze anders wel van ons. Jan, kom op, één rondje, en we gaan samen als vrienden naar huis.' Dan gaat hij mee naar binnen, bestelt een rondje voor de hele ploeg. Als de glaasjes vol staan zegt Egbert: 'Dit is de laatste borrel die Jan Metselaar weggeeft jongens, dus allemaal gelijk op. Allemaal een glaasie, de hand an 't glaasie, 't glaasie van de tafel, 't glaasie voor de navel, 't glaasie an de mond, een borrel is gezond!' het café van Lute daverd van het voetgestamp. De stemming is er in. 'Een volgende ronde voor mij', zegt Derk. 'Ook een voor mij', zegt Lange Siemen, en de zuip-partij is begonnen. Twee uur later keren de negen vrienden beschonken huiswaarts, maar Jan blijft achter. Die heeft teveel gehad. In zijn portemonnee heeft Lute nog twee kwartjes en een dubbeltje laten zitten, die hem eigenlijk ook toekwamen, want die kerels dronken het als water. De anderen brengen nog bericht bij Mette. Een klein jongetje komt met de boodschap: 'Jan ligt bij Lute'. Ze weet genoeg. Het leven gaat verder. Ze gaat 's avonds haar man halen, als het donker wordt. Ze kennen haar, sober en vroeg-oud vrouwtje, met die droeve ogen, die je zo verwijtend kan aankijken. Net of zij de schuld zijn dat haar man zo veel drinkt.'

ONRUST IN HET VEEN VAN BERKENBOSCH

Vervener Hendrik Gerhardus Marchinus Berkenbosch (1832-1906) was getrouwd met Hilligje Troost (1834-1898). De schoonfamilie van Berkenbosch had veen in de omgeving van het huidige Elim en Berkenbosch zelf kocht veen daarachter, in de gemeente Dalen. Vervener Berkenbosch was één van de weinigen die ongelijk loon uitkeerde aan meiers (vaste arbeiders die in een woning van een vervener woonden) en losse arbeiders. Bij Berkenbosch kregen de meiers 3 á 4 cent per stok minder dan de losse arbeiders. Een stok was een lengtemaat van 2,50 meter en leverde ± 288 turven. Dat scheelde soms een paar gulden per week. De ongelijke behandeling gaf reden tot ontevredenheid. Op de avond van zondag 9 april 1890 besloten de meiers in een gezamenlijk overleg dat ze het niet langer pikten. Waarschijnlijk vond dit plaats in een kroegje, en aangezien het enige kroegje in die buurt op de Jeulenwijk stond, is de kans groot dat ze daar bij elkaar waren geweest.

En niet alleen op de zondagavond. We horen namelijk tijdens de veenenquete uit de mond van Jan Otto Hendrik Benjamins, op de vraag of er in zijn omgeving (rond het Dwarsgat) nogal drank wordt gebruikt: *"Dat is juist een slim iets. Er is daar midden op Jeulenwijk een kroeg, die de arbeiders allen langs moeten, dat is niet al te best."* De volgende vraag was: *"Gaan ze daarheen 's avonds na afloop van het werk?"* Het antwoord: *"Dat weet ik niet maar vooral 's Zaterdagsavonds, en dan is er menigeen, die al wat hij verdient door het keelgat laat lopen."* De kroeg was de enige plaats waar de arbeiders ongestoord alles konden regelen wat ze maar wilden. Zo ook die zondagavond. De andere morgen zouden ze gaan 'bollejagen'.

Het kroegje op de Jeulenvijk is terug te vinden in het register van drankvergunningen dat de gemeente Hoogeveen in 1881 heeft aangelegd, en dat de vergunninghouders registreerde tot en met 1906. Op 1 mei 1881 werd er getapt door Benjamin Benjamins, in het pand E 317, in een woonvertrek. Het pand stond op de noordkant van de Jeulenvijk, in de omgeving van het Dwarsgat, nu Elim. Het pand stond na het afsplitsen van Elim van het Hollandscheveld bekend als H 195. Het werd onbewoonbaar verklaard in de 30'er jaren van de 20ste eeuw. Arbeider en tapper Benjamin Benjamins, alias 'Benne Beimes', was 1 mei 1897 al gestopt met tappen. Hij deed toen zijn woning over aan Hendrik Pieters Prijs, die ook de vergunning op naam kreeg. Deze betaalde voor het laatst in april 1899 voor dit recht, zodat de drankvergunning verviel in april 1900. Ten tijde van de bollejagerij, de werkstaking van 1890, stond dus Hendrik Pieters Prijs achter de tap. In zijn tapperij, bij het huidige Elim, werd zondag 13 april 1890 het begin van de staking uitgewerkt.

Waarover spraken zij, zaterdag 12 en zondag 13 april 1890? Over hun eigen werk, en over de staking die ze wilden uitroepen, dat zeker. Maar aan de hand van de Hoogeveensche Courant uit die periode kennen we ook nog wat achtergrondinformatie, die zeker ook besproken zal zijn. In 1888 was er een grote veenstaking geweest in Nieuw-Amsterdam. In april 1890 giste het daar ook weer in het veen. Om moeilijkheden te voorkomen vroegen de verveners bijstand van het leger. We lezen in de Hoogeveensche Courant van woensdag 9 april 1890: *"Maandagmorgen trok hier (Hoogeveen) voorbij naar Nieuw-Amsterdam een afdeling huzaren, sterk 24 man met 1 officier"*. In Nieuw-Amsterdam liep het allemaal goed af. Het kwam niet tot een staking, maar het kwam wel tot loonsverbetering. Zaterdag 12 april 1890 stond in de Hoogeveensche Courant: *"In een vergadering van verveners, te Nieuw-Amsterdam gehouden, is besloten voor het turfdrogen enige verhoging van het loon toe te staan, voornamelijk als een gevolg van de hoge turfprijzen. Het loon is thans gebracht van 2.35 op 2.75 per dagwerk."*

Veertig cent verhoging, zonder dat er voor gestaakt hoefde te worden. Blijkbaar kozen de verveners er onder de heersende spanningen voor om de arbeiders de wind uit de zeilen te nemen. Een loonsverhoging zou de rust doen weerkeren, en kon een staking voorkomen. In Nieuw-Amsterdam is dat jaar dan ook niet gestaakt. We mogen ervan uit gaan dat de Hoogeveensche Courant ook gelezen en gespeld werd door de stakers die 12 en 13 april in de tapperij op de Jeulenvijk zaten. Ze wisten, uit de krant nog wel, dat het goed ging in de turfgraverij. Er waren hoge turfprijzen. De verveners in Nieuw-Amsterdam hadden de lonen al verhoogd. Ze wisten ook dat ze voorzichtig moesten zijn. Bij rellen zouden de huzaren in een paar uur ook in Hoogeveen kunnen zijn. Maar ze wisten ook dat een rustige veenstaking kans van slagen had. Als de verveners in Nieuw-Amsterdam loonsverhogingen toestonden, nog voor er gestaakt werd, moest loonsverbetering in Hoogeveen toch ook haalbaar zijn? De krant zal hen moed hebben gegeven.

De meiers van Berkenbosch zullen in het weekend van 12 en 13 april 1890 de beschikbare hoorns bij elkaar gezocht hebben en oefenden alvast in het blazen. Ze kwamen maandagmorgen 14 april in alle vroegte naar hun werkterrein, ten zuiden van het Zwindersche Veen, in de gemeente Dalen. Wat daar precies gebeurd is, kunnen we alleen maar raden. De turfgravers waren gewend om al op hele vroege uren aan het werk te gaan. Het is echter volgens de getuigen al een uur of negen, voordat de meiers en de andere arbeiders van Berkenbosch al blazend op de horens, en al zwaaiend met rode, witte en blauwe zakdoeken noordwaarts trekken. Het ligt voor de hand dat de

meiers van Berkenbosch in hun veen eerst beraadslaagd hebben met andere arbeiders van Berkenbosch, over wat hen te doen stond. Ze pikten het niet langer, dat ongelijke loon, maar mocht je daarvoor een zwaar middel als bollejagerij inzetten? Toen de meiers medestanders hadden gevonden *'was de bolle los'*.

Het ging vanaf dat moment ook niet meer over overtuigd zijn of overtuigd worden van het nut van de staking. Er was min of meer sprake van dwang. Wie niet wilde werd bedreigd en liep kans een pak slaag te krijgen. De arbeiders vonden echter overal vooral bijval. Alle werkers in het veen hadden namelijk een gemeenschappelijke grief, zo bleek al snel: kort na het begin van het graafseizoen van 1890 hadden de gezamenlijke veeneigenaren besloten, dat voortaan een vierkantstok 6,25 m2 groot moest zijn. De arbeiders werden per dagwerk bepaald. Dat was de hoeveelheid, die een groep van ± 6 arbeiders in één dag kon weggraven. Een dagwerk was 45 stok, dus 281,25 m2. Voor die tijd was een dagwerk 270 m2. In het toenmalige turfgraversjargon heette het dat de 24-palmstok was veranderd in 25-palmstok. Deze verzwarende van het werk was opgelegd, zonder enig overleg met de arbeiders. Tegenover deze verzwarende stond geen extra beloning. Het was een bezuinigingsmaatregel. De werknemers verzetten de zelfde hoeveelheid veen, maar kregen er nu minder geld voor. Ze liepen zelfs de kans lichamelijk eerder kapot te gaan. Het was deze verzwarende van het werk, een eenzijdige beslissing van de werkgevers, die uiteindelijk de bollejagerij van 1890 tot een complete werkstaking uit deed groeien. In feite hebben de werkgevers de staking dan ook zelf opgeroepen. Dit is iets wat ook de leden van de parlementaire enquêtecommissie al opmerkten.

Hendrik Hendriks Booy was op de ochtend van de 14de april aan het graven op het veen van Mensing. We zullen aan de hand van de teksten van de Veenenquête ooggetuigen aan het woord laten, in een spel van vraag en antwoord, om zo een beeld te krijgen van de gebeurtenissen. Hoe keek Hendrik Hendriks Booy tegen de zaak aan?

Hendrik: 'Tegen 9 uur in de morgen was ik aan het werk, toen men aankwam. Ik wilde nog een 40 turven uitgraven, maar men liep mij achterna.'

Vraag: 'Hebt gij horen blazen op een hoorn?'

Hendrik: 'Ja.'

Vraag: 'Kunt gij nagaan wie dat gedaan heeft?'

Hendrik: 'De arbeiders van Berkenbosch.'

Hendrik: 'Dus daar is eigenlijk de werkstaking begonnen?'

Antwoord: 'Ja, men kwam met hoorns en trompetten en vlaggen door het veld.'

Vraag: 'Waren het rode vlaggen?'

Hendrik: 'Het waren zakdoeken, rode, witte en blauwe. Wij moesten allen mee. Wij marcheerden langs de straatweg. Omdat ik nogal aardig schrijven kan, wilde men dat ik de punten op papier zou zetten.'

Tijdens de verhoren liet Hendrik Hendriks Booy zich mooi op de vlakte. *'Wij moesten allen mee'*, en *'men wilde dat ik de punten op papier zou zetten'*, verklaarde hij. Alsof hij gedwongen was, alsof hij niet anders kon. Misschien was het staken in eerste instantie niet zijn keus, maar eenmaal over de streep getrokken, liet hij zich niet kennen als iemand die gestuurd werd. Hij nam zelf leiding en nam zelf initiatieven. Dat blijkt ook uit zijn eigen verklaringen:

Vraag: 'Gij hebt toen de punten op papier geschreven?'

Antwoord: 'Ik heb toen opgeschreven wat zij verlangden, en de brief aan de heer Rahder gegeven.'

Vraag: 'Wat stond er in de brief?'

Antwoord: 'Dat zij 2 cent per stok meer verlangden. Ik heb er nog bijgevoegd, dat zij met geen 25 palmsstok meer moesten graven.'

Kortom, hij wierp zich op als een leider in iets wat inmiddels al een massale demonstratie met voor die dagen een gigantisch lawaai geworden was. De arbeiders wilden liefst met een zo groot mogelijk aantal naar de Kom gaan, naar de Hoofdstraat van het dorp Hoogeveen. Des te groter was de dreiging en de dwang die er van uit ging op de werkgevers. De horens - koeienhorens - waren door de eerste stakers gebruikt om het volk in een wijde omtrek op te roepen, eveneens het werk neer te leggen en op pad te gaan naar Hoogeveen om daar hun eisen kenbaar te maken aan de veeneigenaren. Eenmaal op weg werden dit instrumenten om bij de verveners aan te geven: 'Wij komen eraan!'

DE EERSTE REACTIES VAN AUTORITEITEN

Fredrik Hendrikus 'Freek' Robaard (1836-1917) was aanvankelijk molenaar en later vervener. Hij was getrouwd met de vervenersdochter Hilligje Warmels (1838-1915). Op de morgen van de 14de april 1890 reed Freek Robaard als naar gewoonte met zijn sjees naar zijn veenderijen ten oosten van Hoogeveen, naar Nieuweroord en het Zwinderse Veld. Een half uur nadat hij uit Hoogeveen was vertrokken, ontmoette hij één van zijn arbeiders. Robaard vroeg hem, waarom hij niet aan het werk was. De arbeider antwoordde: *"Het gaat er raar uitzien, er komt oproer. Als ik u was, zou ik maar naar huis gaan. U zult straks ook de horens wel horen."* Freek Robaard geloofde het niet en reed verder. Hij reed zover de weg berijdbaar was, tot aan de arbeiderswoning waar hij altijd zijn paard en sjees stalde. Daarna ging hij steeds te voet verder. Bij de arbeiderswoning, een boerderijtje, vond hij niemand thuis, wat hij vreemd vond.

Een eind verder trof hij een vrouw die hem vertelde, dat ze erg bang was. *"Ik weet niet, wat er gebeuren gaat, maar de hele morgen heb ik op de horentjes horen blazen"*. De vrouw vertelde dat de arbeiders oproerig waren en op weg waren naar Hoogeveen. Freek Robaard zag een onderbaas van zijn zwager aankomen. Deze raadde hem aan terug te gaan, omdat de turfgravers bezig waren oproer te maken. Freek Robaard ging echter verder naar zijn veen en zag grote groepen arbeiders, waaronder ook de zijne, in lange rijen achter elkaar over de smalle paadjes langs de wijken, richting Hoogeveen trekken, onder de loeierige klanken van de horens. Robaard trof op zijn veenderij nog één arbeider en een paar meisjes. Hij raadde hen aan ook maar mee te gaan, maar ze beweerden, dat ze genoeg verdienden. Hij zei: *"Ik zou toch maar gaan, anders word je straks door de anderen gedwongen"*. De meisjes bleken nu wel zin te hebben om mee te gaan: ze hielden wel van een pretje, zeiden ze.

Robaard maakte zo snel hij kon rechtsomkeert en ging in Hoogeveen naar het gemeentehuis. Hij was gemeenteraadslid en had besloten om burgemeester Johannes Pottinga Szn. onmiddellijk in te lichten. Deze was er niet en de eerste wethouder, Hendrik Leendert Van der Lely (directeur van de Drentse Kanaal Maatschappij) vond het niet nodig om iets te doen, omdat de stakers voor het merendeel buiten de gemeente Hoogeveen werkten (Nieuweroord en het Zwinderse Veen). Strikt formeel gesproken had Van der Lely gelijk, maar het getuigde niet van inzicht in de toenmalige sociaal/culturele/economische verhoudingen. Het ging om Hoogeveense werknemers en voornamelijk Hoogeveense arbeiders, en wanneer deze naar Hoogeveen oprukten om hun belangen te verdedigen, geeft het geen blijk van betrokkenheid wanneer de

zaak afgedaan wordt met een dergelijke formele opstelling. De lakse houding van Van der Lely zou in de loop van de middag gevolgen krijgen.

Wie ook onmiddellijk werd ingelicht, was rijksveldwachter Endendijk: *“Bij mij thuis kwamen twee veenbazen, Robaard en Bremer. De eerste was naar het veld geweest en had gezien, dat ze aan het samenkoppelen waren. Ik kon het eerst niet geloven, omdat ik het volk hier goed ken. Maar Robaard is een geloofwaardig man en toen hij mij het bepaald verzekerde, heb ik de maatregelen genomen, die ik nemen moest. Daar de burgemeester niet thuis en de kantonrechter toevallig afwezig was, heb ik mij gewend tot de plaatsvervangende kantonrechter en deze voorgesteld om onmiddellijk naar de officier te telegraferen. Daarna ben ik met de politie met voorkennis van de plaatsvervangende kantonrechter de werkstaker tegemoet getrokken.”*

INMENGING VAN JAN RAHDER EN VAN DER SLUIS TE NIEUWEROORD

De arbeiders trokken in een lange rij over de smalle paden door het Zwinderscheveld vanuit het veen noordwaarts. Vervolgens liepen ze langs de Hoogeveensche Vaart naar het westen, richting Nieuweroord. Jan Rahder Jr, 33 jaar, was vervener te Nieuweroord. Hij ging net als altijd 's morgens vroeg naar zijn venen in het Zwinderscheveld. Vlak bij zijn huis ontmoette hij een arbeider die zei: *“Baas, ga er niet heen, ze zijn vandaag aan het oproer maken.”* Rahder zei: *“Dan ga ik er juist heen.”* Verderop, vlak bij zijn eigen veenderij ontmoette hij een groep van ± 100 man. Rahder vroeg hen: *“Wat willen jullie?” “Feest vieren”*, zeiden ze. Toen vroegen zijn eigen arbeiders: *“Mogen we meegaan?”* Rahder gaf hun toestemming en later ook aan een paar meisjes, die wat verderop aan het werk waren.

Jan Rahder ging naar huis en zag daar een aantal mensen met rode vlaggen aankomen. Het waren rode zakdoeken aan stokken gebonden. Rahder begreep, dat dit wel eens een verkeerde indruk zou kunnen maken op de politie en de autoriteiten van Hoogeveen. Rode vlaggen werden geassocieerd met socialisten, of wat nog erger gevonden werd: anarchisten. Volgens een landelijk voorschrift waren demonstraties met rode vlaggen verboden. Men zou de indruk kunnen krijgen dat er grote drommen oproerige, rooie revolutionairen kwamen oprukken naar de Kom van Hoogeveen, en die onjuiste opvatting zou zeer verkeerde reacties kunnen oproepen. Rahder wist zijn arbeiders over te halen, hun zakdoeken op te bergen en gaf hun vervolgens een Nederlandse vlag. Daarachter trok men nu verder. Het waren nu zo op het oog gezagsgetrouwe lieden, die met vreedzame bedoelingen achter de vaderlandse driekleur voort liepen met geen andere motieven dan te gaan onderhandelen met hun werkgevers over betere arbeidsvoorwaarden. En die opvatting was wel de juiste. Uit de mededelingen en verhoren van bazen en arbeiders blijkt nergens, dat men geloofde aan revolutionaire bedoelingen bij de stakers, en aan oproer tegen het wettig gezag. Het is ietwat tragisch, dat juist die rood-wit-blauwe vlag de aanleiding zou worden van een conflict tussen politie en arbeiders.

Bij de groep met de rode zakdoeken was ook Hendrik Hendriks Booy, zo lezen we in zijn verklaring. Blijkbaar liep hij voorop, met andere stakingsleiders. Verder vinden we erin vermeld dat vervener Van der Sluis, eveneens te Nieuweroord woonachtig, zich ook met de zaak bemoeide. Van Rahder en Van der Sluis kreeg Hendrik Hendriks Booy min of meer de opdracht om in Hoogeveen een vergadering van verveners bij elkaar te roepen. De wonderlijke situatie ontstond nu, dat een werkstaking, begonnen door veenarbeiders, min of meer werd begeleid en op afstand medegeleid door enkele

Johannes Pottinga (1831-1922), burgemeester van Zuidwolde en later van Hoogeveen, over de periode 1885-1913.

werkgevers, waarbij ze niet alleen een adviserende rol hadden, al was dat zo op het oog niet te zien. Het bleef voor het oog een zaak van optrekkende en op hoorns blazende arbeiders. Maar als Hendrik niet zou slagen in het bijeenroepen van de werkgevers, zou hij voor verder overleg terug moeten naar Rahder, nog vóór de middag. De verklaring van Hendrik die dit aantoonde:

Vraag: "Gij zijt toen bij de heer Rahder gekomen, en deze heeft u een Hollandse vlag gegeven?"

Antwoord: "Ja, de jonge heer Rahder. De oude heer Rahder zei toen nog tegen een andere vervener: de boel is niet begonnen op het Zwindersche Veld, maar in het zuiden, bij de meiers van Berkenbosch. Men moet eerst bepalen, dat er gelijk loon zal worden gegeven, en dan kan men verder zien. Op verlangen van Van der Sluis en Rahder moest ik mij toen begeven naar de andere veenbazen om ze tot een vergadering in het hotel Thomas op te roepen, en als zij niet komen wilden, moest ik vóór de middag terug zijn."

Verder gaf Hendrik aan Jan Rahder de brief met eisen, zo lezen we in zijn verklaring: "Ik heb toen opgeschreven wat zij verlangden, en de brief aan de heer Rahder gegeven." Vraag: "Wat stond er in de brief?"

Antwoord: "Dat zij 2 cent per stok meer verlangden. Ik heb er nog bijgevoegd, dat zij met geen 25 palmsstok meer moesten graven."

Vraag: "Gold dit alleen voor de meiers?"

Antwoord: "Nee, voor allen."

Te Nieuweroord was ook de evangelist Cornelis Taanman (1846-1926) actief. Van hem is een aantekening uit deze periode bekend, waarin hij een beeld geeft van de betrokkenheid van de bevolking van Nieuweroord bij de staking, en zijn visie daarop: *"Is er in de laatste dagen een grote beroering onder de arbeiders, door 's Heeren goedheid is het volk, waaronder wij evangeliseren, voor werkstaking en anderszins nog bewaard gebleven. Wel kwamen voor vier weken geleden 4 à 500 veenarbeiders uit de Venen te Hoogeveen, die het werk gestaakt hadden. Doch van Nieuweroord is er niemand bij geweest. Onder het huisbezoek vernam ik, dat zij, die ook in die venen werkten, naar hunne woningen gevlucht waren, en anderen die reeds gehoord hadden wat er zoude plaats hebben, waren dien dag niet naar het werk gegaan. Wij zagen daarin de goede hand onzes Gods en weder het bewijs dat het Evangelie, onder de zegen des Heeren, een krachtige dam tegen dn stroom des tijds bevonden wordt."*

We zien dus dat de stakende arbeiders afkomstig waren uit de venen ten oosten van Hoogeveen, maar op hun tocht langs Nieuweroord geen nieuwe gebieden stakingsbereid vonden. De bevolking van Nieuweroord wilde niet meedoen, of durfde niet. Door de wijze waarop Cornelis Taanman zich uitdrukte, maakt hij ons duidelijk dat hij meewerken aan een werkstaking als een daad tegen God en tegen het evangelie zag. Daarmee distantieerde hij zich ook van christenen die meeliepen in de stoet. Genoemd is al dat stakingsleider Hendrik Hendriks Booy notabel was in de Hervormde Gemeente. Christen en staker, dat kon niet, was het kerkelijke standpunt. De memoires van Cornelis Taanman zijn eveneens bewaard in een particulier archief.

EERSTE CONFRONTATIE MET DE POLITIE

Na Nieuweroord kwamen de arbeiders via de Hoogeveense Vaart door Noordscheschut. Halverwege Noordscheschut en Hoogeveen, aan dat gedeelte van de Hoogeveense Vaart dat toen nog gewoon 'Noord' werd genoemd, werden de arbeiders tegengehouden door de politie. Toevallig was er die dag districtsvergadering van de rijkspolitie, zodat er, behalve de vier mensen van de gemeentepolitie er ook acht rijksveldwachters waren. De leiding van de politie was in handen van rijksveldwachter Endendijk. Endendijk gaf voor de parlementaire enquêtecommissie de volgende verklaring naar aanleiding van de gebeurtenissen:

Vraag: Waar hebt gij hen ontmoet?

A: Halverwege het Noordsche Schut en Hoogeveen.

Vraag: Hoe kwamen zij daar?

A: Zingende en op hoorns blazend, dat ze hier toeteren noemen, lawaai makend en allerlei leven, met een Nederlandse vlag aan een stok, die de heer Rahder hun gegeven had.

Vraag: Heeft de politie getracht hen tegen te houden?

A: Ik vlei mij nog al wel met het volk over weg te kunnen, en dat is toen gebleken. Ik verzocht hen even halt te houden en vroeg wat zij bedoelden. Zij wilden naar Hoogeveen naar de bazen. Ik vroeg, of ik er niet even een paar spreken kon. Tien à twaalf kwamen toen naar mij toe, en ik zei hun dat gaat zo niet, dat loopt op herrie en drukte in plaats van op voordeel voor jullie uit. Ik wil wel gaarne jullie een dienst doen om meer loon te krijgen, maar dan stel ik je voor niet allen te gaan, maar slechts een man of wat. Dit werd aangenomen, en een man 13 á 14, misschien een 20, daar keek ik niet naar, alhoewel ik bemerkte, dat er een paar verkeerden tussen waren, gingen met mij de varkensmarkt langs, en de anderen volgden allen.

Vraag: Men heeft ons gezegd, dat de politie op die plaats tussen het Noordsche Schut en Hoogeveen het volk heeft verboden verder te gaan. Is dat zo?

A: Nee, dat is niet juist.

Vraag: Hebt gij de arbeiders alleen vriendschappelijk aangeraden niet verder te gaan, maar hen niet bepaald tegengehouden?

A: Juist.

Vraag: Wat is er toen verder gebeurd?

A: De heren namen er genoeg mee, dat een 12-tal arbeiders tot hen zou komen. Zonder enig geweld te gebruiken, hielden wij het volk nog wat tegen, maar toen na een kwartiertje de lieden langs andere wegen toch over Hoogeveen verspreid waren, bestond er geen reden om zulk een klein complot, langer tegen te houden.

Endendijk had de arbeiders dus opgehouden, vriendschappelijk naar zijn zeggen, en was met hen in onderhandeling getreden. Een groepje van een twaalfstal arbeiders zou verder lopen, de anderen zouden blijven waar ze waren: op de paden te Noord. De grote massa van de honderden arbeiders zag blijkbaar de politie te Noord staan praten met de leiders, en zocht eigen wegen naar de Kom van Hoogeveen. Endendijk heeft de groep dan ook niet langer opgehouden dan een kwartiertje, waarna hij opdracht gaf om iedereen door te laten, ook via Noord, via de varkensmarkt aan de Willemsskade, het begin van Noord. Tenminste, zo wordt de zaak voorgespiegeld in zijn verklaring. Hendrik Hendriks Booy geeft een enigszins ander beeld. Ze mochten niet verder, omdat de veldwachters bang waren voor oproer.

De verklaring van Hendrik:

Vraag: "Is de optocht der arbeiders onderweg opgehouden door de politie?"

Antwoord: "Ja, een paar duizend el (= meter) van Hoogeveen af."

Vraag: "Waarom?"

Antwoord: "Omdat men bang was voor oproer."

Het kan ook een zaak van beleving zijn geweest. De veldwachters hadden misschien niet de bedoeling om dwingend op te treden, doch traden in gesprek. Maar als een veldwachter je niet zomaar doorliet, werd dat al snel als dwingend ervaren. In ieder geval geeft ook de verklaring van vervener Jan Wessels Boer de indruk dat men echt werd tegengehouden. Terwijl men nog aan het onderhandelen was, kwam de Jan Wessels Boer er aan. Hij vroeg aan de politie: "Waarom laat jullie die mensen niet door? Ze moeten naar De Grooth (hotel Thomas), waar een vergadering van de verveners plaats vindt." Daarop liet de politie hen door.

OVERLEG MET VERVENERS IN HET DORP HOOGEVEEN

Tegen ongeveer 13.00 uur hadden de meeste stakers de Kom bereikt. Hun aantal werd geschat op 5 á 600 en met hun loeiende koeienhorens brachten ze het nodige lawaai en ontsteltenis te weeg. De Kom was toen maar beperkt van omvang: alleen de Hoofdstraat, Schutstraat, Haagje en Alteveerstraat. Van de Bentinckslaan, Kerk- en Van Echtenstraat bestonden nog alleen de voorste gedeelten. De rest van Hoogeveen was nog grotendeels bouwen weiland. De arbeiders concentreerden zich op de Hoofdstraat en de belendende stegen, in de omgeving van het gemeentehuis. Het was een klein gebied, dat als het ware overspoeld werd door de lawaaierige turfgravers. Er was geen sprake van gespannen verhoudingen. Ze kwamen lachend naar Freek Robaard toe en namen de zaak blijkbaar gemoedelijk op. De baas deed het ook. Hij gaf zijn eigen arbeiders ieder een kwartje, waarvoor ze koffie en een broodje konden kopen. De meeste arbeiders waren 's morgens naar het werk gegaan met een pakje pannekoeken of boterhammen. In de schafttijd werd op het veen een turfvuurtje gestookt, water gekookt en koffie gezet. De koffie zou er die dag bij inschieten. Vandaar dit vriendelijk gebaar van Robaard, en dat tevens wel moest dienen om de arbeiders beter te stemmen.

Inmiddels was men begonnen de verveners bij elkaar te roepen. Dat gebeurde niet in opdracht van Van der Lely, maar op verzoek van de plaatsvervangende kantonrechter. Men beschouwde de hele zaak niet zo zeer als een conflict tussen twee sociale partners, maar meer als een kwestie van orde en rust. Vandaar dat later ook de gewaarschuwde officier van justitie er nog bij kwam. Dit bij elkaar roepen van de verveners gebeurde door Hendrik Hendriks Booy, die nu dus ook min of meer in opdracht van de hoogste plaatselijke autoriteiten werkte. We lezen in Hendrik's verklaring:

"De burgemeester van Hoogeveen was juist afwezig, evenals de kantonrechter. De wethouder Van der Lely was waarnemend burgemeester en de heer Offerhaus, waarnemend kantonrechter. Ik ontmoette hen aan de brug over hotel Thomas en zij gaven mij de raad naar hotel Thomas te gaan. De brigadier-majoor Endendijk vroeg mij, of de veenbazen zouden komen. Enigen zijn niet thuis, antwoordde ik, en de anderen willen niet komen, o.a.: Jan Wessels Boer en Gratama. Dan zal ik wel een paar veldwachters naar hen toezenden om ze te verzoeken hier te komen, zei de kantonrechter."

Tussentijds gingen de turfgravers aan bij de plaatselijke caféhouders. Hoewel er een

drankverbod afgekondigd was, werd er in stilte wel geschonken. Het zou tot 15.00 uur duren voor de vergadering tussen de verveners en de turfgravers geopend werd. Dat hield in dat er twee uur lang een 5-600 personen zich maar moesten zien te vermaken, terwijl de verveners nog steeds niet men hun leiders om tafel waren. Wanneer wethouder en waarnemend burgemeester Van der Lely na ingelicht te zijn door Freek Robaard besloten had tot het bijeen roepen van een spoedvergadering, had men twee uur uit kunnen sparen, en was er heel wat minder drank in de man gekomen, en had de Hoogeveense middenstand een minder hongerige menigte op zich af zien komen. We lezen in Hendrik's verklaring:

De voorzitter: 'Waren de werkstakers door het dorp verspreid, terwijl gij bezig waart de verveners op te lopen?'

Antwoord: 'Ja, de een liep hier, de ander daar.'

Vraag: 'Hebben zij toen in winkels het een en ander te eten of te drinken gekregen?'

Antwoord: 'Ik heb het niet gezien, wel heb ik gehoord dat ze trompetten op koehoorns.

Vraag: Waren er onder de overgebleven 50 man die teveel gebruikt hadden?' (Het gaat hier om de 50 man die na afloop van de besprekingen nog over waren.)

Antwoord: 'Jawel, de tappers hebben ze in stilte geschonken.'

Rijksveldwachter Endendijk had nog enige toevoegingen in zijn verslag:

Vraag: 'Kunt gij zeggen wat zij, die niet in de vergadering geweest zijn, inmiddels hier hebben uitgevoerd?'

Antwoord: 'Er is in verschillende winkels en tapperijen met geweld drank genomen. Na nauwkeurig ingesteld onderzoek is mij gebleken, dat bij de Wed. Johs. Winkel 15 liter jenever, zonder betaling, verbruikt is; toen zij aanmerking daarop maakte, heeft men gedreigd de spiegelruit stuk te slaan. Eveneens is dit gebeurd bij Roelof Kersies.'

Vraag: 'Zijn er ook eetwaren gevorderd?'

Antwoord: 'Ja, bij een slager, deze heeft worst en gerookt vlees gegeven. Later liet hij het voorkomen, alsof hij dit vrijwillig gedaan had, maar zo gauw de mensen weg waren, bergde hij al zijn vlees in de kelder, zodat hij aan een tweede complotje kon zeggen, dat alles op was. Hij heeft dus wel in de benauwdheid gezeten.'

Vraag: 'Waren de meeste werklieden onvoorbereid en zonder iets gebruikt te hebben, medegegaan?'

Antwoord: 'Er waren er bij, maar onder die 600 man waren verscheidene oproermakers. Er waren er wel een zoj bij, die niet gekomen waren om spektakel te maken.'

Hendrik Hendriks Booy had de verveners bij elkaar geroepen, op verzoek van Jan Rahder Jr. en de waarnemend kantonrechter, hij had de grieven van de stakende turfgravers op papier gezet, maar op het laatste moment werd hij nog door de verveners als gesprekspartner geweigerd. Hij was niet in dienst bij één van de Hoogeveense werkgevers, dus mocht niet meepraten. De arbeiders hebben dat toentertijd geaccepteerd. Wel bleef Hendrik gedurende de hele vergadering aanwezig. We lezen het in zijn verklaring:

Vraag: 'Hebt gij toen in hotel Thomas de vergadering van verveners bijgewoond?'

Antwoord: 'Ja'.

Vraag: 'Waart gij daar de enige vertegenwoordiger van de werklieden?'

Antwoord: 'Wij waren met ons drieën. Hendrik Arends, arbeider bij dhr. Rahder, Harm Zwigelaar, arbeider bij de heer Mensing, en ik.'

Vraag: 'Waart gij drieën door de gezamenlijke werklieden aangewezen om hen te vertegenwoordigen?'

Antwoord: 'Ja'.

Vraag: 'Waren de heren Rahder ook tegenwoordig?'

Antwoord: 'Ja.'

Vraag: 'Zijn de twee verveners, die eerst niet wilden, toch nog gekomen?'

Antwoord: 'Ja, zij zijn allen gekomen.'

Vraag: 'Wie presideerde de vergadering?'

Antwoord: 'De waarnemende kantonrechter. Wij moesten toen opgeven hoeveel loon wij wilden hebben, doch omdat mijn baas niet hier woonde, mocht ik die vergadering niet verder bijwonen. Alleen mochten daar komen de arbeiders, die bij patroons van hier werkten, zoals één van Berkenbosch, één van Rahder, enz. Daarop is het loon bepaald.'

Vraag: 'Is dit toen met twee cent per stok verhoogd?'

Antwoord: 'Nee, de werklieden van Berkenbosch bijvoorbeeld hebben f 0.05 per stok meer gekregen. Wij echter nauwelijks een cent.'

Vraag: 'Is tevens het werk van 25 palm afgeschaff?'

Antwoord: 'Ja.'

Vraag: 'Zijn er nog meer bepalingen gemaakt?'

Antwoord: 'Nee, meer niet.'

Ook de verklaring van Jan Rahder Jr. geeft aan dat de verveners al snel tot een besluit waren gekomen. De heer Berkenbosch, die de eerste aanleiding had gegeven tot de staking, had binnen de groep verveners een geïsoleerde positie in had genomen, maar had zich snel geschikt:

Vraag: Waren de verveners het er spoedig over eens om toe te geven?

Antwoord: Ja, dadelijk.

Vraag: Ook zij, die er meer rechtstreeks bij betrokken waren, zoals de heer Berkenbosch?

Antwoord: Ja.

Vraag: Is het in uw buurt gebruikelijk, dat het loon voor de meiers lager is dan voor andere arbeiders?

Antwoord: Neen.

Vraag: Is het bij u allen precies hetzelfde?

Antwoord: Net hetzelfde.

De verveners hebben waarschijnlijk een soepele houding aangenomen onder invloed van de dreiging, die er uitging van zo'n groot aantal stakers, al gedroegen deze zich zeer rustig. Ze zullen zich herinnerd hebben, dat drie jaar tevoren er een staking in De Krim was geweest, die ook over de lengte van de stok ging. Die had daar toen wel 4 dagen geduurd. Er waren daar samenscholingen geweest voor de woningen van de voornaamste veenbazen en er waren ruiten ingegooid. En het vorig jaar was er een bollejaging geweest in Nieuw-Amsterdam, met veel groter aantallen stakers. Daar waren ook ruiten ingegooid en er waren militairen aan te pas gekomen. Sommige Hoogeveense veeneigenaren hadden het daar van dichtbij meegemaakt, want ze hadden daar turfvelten liggen. Ze wilden een dergelijke confrontatie vermijden.

Freek Robaard verklaarde later dat ze de eis voor een kleinere stok niet hadden moeten inwilligen, want in Nieuw-Amsterdam werd de onverkleinde maat ook in 1891 nog gehandhaafd. En we weten dat Van der Sluis van Nieuweroord er ook zo over dacht. Maar ter vergadering hadden ze toegestemd. Het punt zou een van de onderwerpen worden bij een volgende veenstaking. De arbeiders lieten het er niet bij zitten, voelden zich met een kluitje in het riet gestuurd en kwamen in 1900 weer op de been.

1890: HARDE CONFRONTATIE MET DE POLITIE

In tamelijk goede harmonie waren beide partijen uit elkaar gegaan. De verveners gingen onmiddellijk naar huis. Een groot deel van de arbeiders was inmiddels ook al naar huis gegaan. Ze hadden de uitslag van de vergadering niet afgewacht. Wat toen gebeurde, zullen we eerst eens vernemen uit de mond van rijksveldwachter Endendijk:

Vraag: 'Nadat de vergadering was afgelopen, heeft er omstreeks 5 uur een kloppartij plaats gehad. Kunt gij ons daarvan iets mededelen?'

Antwoord: 'Toen de uitslag bekend zou worden, kwam er een complotje van een man of tien, die erg beschonken waren, bij het hotel Thomas aan. Zij dreigden met stokken en begonnen te zingen. Ik raadde hun aan zich stil te houden, maar zij lachten mij in het gezicht uit, hetgeen ik niet gewend ben, daar de mensen gewoonlijk eerbiedig naar mij luisteren.'

Vraag: 'Geloofst gij, dat die tien man veel drank gebruikt hadden?' Antwoord: 'Zij waren erg beschonken. Ik heb de mensen maar laten zingen, denkende: aanstonds komt de officier toch.'

Vraag: 'Hoe laat is de officier gekomen?'

Antwoord: 'Met de trein, die om 4.25 hier aankwam. Hij was er dus om half vijf ongeveer. De officier vond het eerst zo erg niet. Ik zei: het ligt nog niet in het vaatje, waarin het zuren moet. Toen de uitslag bekend was, plaatste Booy, een onderbaas, zich op de bok van de omnibus van het hotel Thomas en las de conditiën voor. Een der arbeiders klom toen eveneens op dien bok en zei: van die conditiën willen wij niets horen, dan zullen wij morgen met 1000 man terugkomen. Daarop werd geroepen: dan de vlag maar weer aan de stok. Ik maakte de officier hierop opmerkzaam. Nu zei hij, wat ziet gij daarin voor kwaad? Mijnheer, zei ik, de boel heeft al lang gegist in Hoogeveen onder de scheepstimmerknechts, er is een massa volk op de been, het wordt avond. Als er een optocht met de vlag door Hoogeveen plaats heeft, sta ik voor de gevolgen niet in. Ik zie ook niet, zei de heer officier, waarom die vlag nodig is, het is geen pleziertochtje. Zij waren toen achter het hotel Thomas bij de stallen bezig met de vlag aan een lange staak te doen.

Ik ben daar naar hen toegegaan en heb gezegd, dat zij de vlag moesten achterlaten. Er werd niets geantwoord, maar er kwamen een 6,7 man, die mij eenvoudig op zijde drongen. Daarop kwamen er nog een paar veldwachters bij, maar wij stonden zo gedrukt, dat ik niet meer naar de officier van justitie kon. Een ogenblik daarna sloeg een aantal arbeiders ons geheel op zij en daarop eerst hebben wij teruggeslagen, om vrij baan te krijgen. Toen zij vervolgens de vlag wilden onttollen, hebben wij hun dit belet, omdat ik eenmaal nee had gezegd, en wij ons prestige moesten handhaven. Ik heb een kwartier lang borst aan borst gestaan met een dronken vent, wien het vuil uit mond en neus liep, maar de vlag heb ik niet losgelaten. Toen er daarop weer een complotje kwam om te helpen, heb ik ze met de blanke sabel uiteen laten drijven, en dat is zoo drie of viermaal geschied. Ik heb telkens eenvoudig de boel uiteen laten drijven. Er is geen klap uitgedeeld, die niet eerlijk was verdiend. Tot zover was het gekomen, toen ons werd meegedeeld dat er van de Kerkstraat een 60 man in aantocht waren om te helpen. Ik zag werkelijk uit die straat een stroom arbeiders komen, en daarop meende ik dat het mijn plicht was dit tegen te gaan en heb ze daarop teruggedreven tot voorbij de kerk, daarbij zorgende dat wij veldwachters steeds bij elkander bleven. Dat is de geschiedenis van hetgeen er is voorgevallen.'

Vraag: 'Zijn sommige van de politiedienaren onder de voet gehaald?'

Antwoord: 'Ja, en ik heb een slag op mijn schouder gekregen.'

Vraag: 'Wij hebben van andere zijde vernomen, dat de arbeiders de vlag alleen wilden opsteken om haar terug te brengen aan de heer Rahder. Of wel om daardoor hun triomf te vieren over hetgeen zij van de verveners gekregen hadden. Acht gij deze voorstelling niet juist?'

Antwoord: 'Nee, de conditiën waren niet aangenomen, Een zei: wij nemen het niet en komen terug met 1000 man. De officier heeft misschien niet voorzien, dat zij zich zoo verzetten zouden. Als de politie in één enkel opzicht geprovoceerd had, zou ik zo eerlijk zijn het op te biechten; maar zij heeft lankmoedig gehandeld.'

Vraag: 'Gij hebt gezegd, dat Booy de werklieden de conditiën der verveners voorlas. Behoort Booy tot de goede elementen?'

Antwoord: 'Booy heeft ze achter de mouwen. Booy heeft zo'n invloed niet bij het volk, hij wierp zich die dag maar op. Hij wist vooruit dat het volk niet zou aannemen.'

Vraag: 'Hoeveel arbeiders waren er voor het hotel Thomas op het ogenblik, dat de kloppartij begon?'

Antwoord: '50 à 60.'

Er was volgens Endendijk één persoon met wie hij het vooral aan de stok had: *"Ik heb een kwartier lang borst aan borst gestaan met een dronken vent, wien het vuil uit mond en neus liep, maar de vlag heb ik niet losgelaten."* We lazen het in zijn verklaring. Deze man, met de vlag in de handen, was volgens minister Ruys van Beerenbroek, minister van Justitie, genaamd H. Duinkerken. De minister legde in de Tweede Kamer een verklaring af van wat er die dag allemaal in Hoogeveen was gebeurd. De minister had een lijstje waaruit bleek dat van de laatste groep, die achterbleef en door wilde gaan met de actie, 14 personen reeds vroeger door de rechtbank te Assen waren veroordeeld wegens mishandeling, belediging, diefstal, vernieling van afsluiting enz. Terug naar Endendijk.

Uit Endendijk's eigen verklaring blijkt dat hij geen of weinig vertrouwen had in Hendrik Hendriks Booy. Die had het achter de ellebogen. De eisen van de werkgevers waren maar ten dele ingewilligd, zo zei in Hendrik in zijn toespraak. Hij stond op dat moment op de omnibus, een rijtuig waarmee hotel Thomas een taxidienst tussen het station en het hotel onderhield. De groep toehoorders was 50-60 man groot en was redelijk beschonken. Volgens Endendijk zou Hendrik Booy geen of weinig invloed op de turfgravers hebben gehad. Toen dan ook één van de beschonken toehoorders eveneens op het rijtuig klom, en beweerde dat ze de andere dag terug zouden komen met 1000 man om alsnog de laatste eisen ingewilligd te krijgen, en er geroepen werd dat de vlag weer aan de stok moest, was de officier van justitie niet genegen om daarin kwaad te zien, maar rijksveldwachter Endendijk wel. Die zag het niet als grootspraak of dronkemanspraat, maar dacht - met in zijn hoofd gedachten aan eveneens ontevreden scheepstimmermansknechten - dat het gevaar voor nog grotere onlusten nu heel dicht bij gekomen was. Maar hij moest de officier van justitie daar nog wel eerst van overtuigen. Deze ging uiteindelijk mee in Endendijk's gedachtengang, en stond toe dat deze de vlag neer wilde halen.

Als er dan een kwartier lang aan de vlag wordt getrokken, is er voor Endendijk geen weg terug meer. Het was een prestigezaak geworden. Die vlag moest neer. Of zijn inschatting van de situatie nou wel of niet juist was geweest, hij had gezegd dat de vlag neer moest en dan moest de vlag neer. Veel arbeiders zullen op dat moment niet geweten hebben wat er nu precies aan de hand was. Het enige wat duidelijk was, was

dat de politie slaags dreigde te raken met turfgravers, hun kameraden in de loonstrijd. Toen een groep van zo'n 60 man vanuit de Kerkstraat de andere arbeiders te hulp kwam, zag Endendijk geen andere uitweg dan met de blanke sabel de groep uiteen slaan. En dat meerdere keren. We zien hier een duidelijke escalatie van geweld op geweld, waarbij het natuurlijk de vraag is of het begin daarvan - het ingrijpen van Endendijk - wel nodig was geweest. Als dit ingrijpen onnodig was, is ook de rest van het gebeuren in feite alleen maar opgeroepen door een verkeerde inschatting van de politie.

Hoe schatte - de volgens Endendijk onbetrouwbare - stakingsleider Hendrik Hendriks Booy de situatie in? We lezen in zijn verklaring:

'Ik stond bij het hotel Luinge en zag het uit de verte. De mensen wilden de vlag weer ontplooiën en daaronder huiswaarts keren. Zij hadden volstrekt geen kwaad in de zin.'

Vraag: 'Hoeveel waren er toen nog?'

Antwoord: 'Ik denk 50. De mensen van het Hollandsche Veld waren al naar huis. Een zestal wilde toen de vlag aan de stok binden, doch zodra zij de gang uitkwamen, hieuw de politie op de vlag in.'

Vraag: 'Verweerden de arbeiders zich?'

Antwoord: 'Nee, ze kregen klappen met de sabels. Hofman, de ontvanger, zie tegen mij: zeg dat ze er op inhouden met hun handstokken en terugslaan. Maar ik zei: dat zal ik wel laten. Bij de Noorderbrug kwamen ze toen aanlopen met een koppel zwijnen, door de politie vooruit gedreven. Beijerink, die toen nog veldwachter was, vroeg mij: gaat gij niet mee, maar ik zei dat ik niet gedreven wilde worden, en hij heeft mij laten staan, en ik ben koffie gaan drinken. Een paar arbeiders werden verwond.'

De heer Van Alphen: 'Hadden zij niet veel drank gebruikt?'

Antwoord: 'Enkelen wel, ofschoon ik het verboden had. Ik had zelf bij De Grooth (= hotel Thomas) een glas bier gekocht, en toen heb ik deze verzocht geen drank te tappen aan de lieden. Een glas bier kon mij niet schelen.'

Vraag: 'Waren er onder de overgebleven 50 man die teveel gebruikt hadden?'

Antwoord: 'Jawel, de tappers hebben ze in stilte geschonken.'

Vraag: 'Was de aanvoerder een zekere Duinkerken?'

Antwoord: 'Die ken ik niet, ik geloof dat het was Egbert Van Nuil, een brutale kerel, die nu te Nieuw-Amsterdam woont. Die stond tenminste aan de vlaggestok te trekken. Hij was bij een meier van dr. Meijering aan het werk en in zijn boezeroen daarvan wegge-lopen om met de club mee te doen.'

De heer Van Swinderen: 'Gij hebt gezegd dat de arbeiders niets kwaads in de zin hadden. Was de bedoeling alleen om de Nederlandse vlag, die ze van de heer Rahder gekregen hadden, weder aan deze terug te brengen?'

Antwoord: 'Ja, eerst wilde men ons niet in Hoogeveen hebben, maar later liet de brigadier-majoor (= Endendijk) toe, dat ik vooruit en een stuk of 12 man achter mij geregeld opmarcheerde. Een der arbeiders had de vlag onder de arm. Rahder zei: geef de vlag aan Booy, dan krijgt gij haar vast terug. Zij waren met de vlag gekomen, en wilden nu ook met de vlag weggaan. Als de politie het volk stil met die vlag had laten begaan, was er in het geheel niets gebeurd.'

De voorzitter: Hoe komt het, naar uwe mening, dat de politie zo kras is opgetreden?'

Antwoord: 'Door de officier van justitie, die gelast heeft de vlag neer te halen.'

Afgaand op de versie van stakingsleider Hendrik Hendriks Booy was er geen enkele

reden voor de politie om in te grijpen. Alle problemen ontstonden juist door dit ingrijpen, en daarvoor was de officier van justitie verantwoordelijk, omdat deze gelast had de vlag neer te halen. Hendrik was er blijkbaar niet van op de hoogte dat Endendijk de officier had omgepraat. Los daarvan bleef de officier van justitie natuurlijk ten allen tijde zelf verantwoordelijk voor zijn beslissing om Endendijk de vlag neer te laten halen. Het volk wou gewoon onder de vlag weer naar huis, meer niet. De vlag was geleend van vervener Jan Rahder Jr. en moest teruggebracht worden, dat was alles. Als de politie niets had gedaan, was er niets gebeurd. Nu was het mis gelopen, omdat de politie het kleine groepje mannen, dat via een steeg naast hotel Thomas een vlaggestok had opgehaald, direct gelast had de vlag neer te halen. We horen van Hendrik Hendriks Booy ook de naam van de turfgraver die volgens Endendijk zo dronken was, dat het vuil hem uit de neus en uit de mond liep: Egbert van Nuij, in 1891 al verhuisd naar Nieuw-Amsterdam. Hendrik Hendriks Booy was zelf niet bij de kloppartij betrokken.

Opvallend is dat Hendrik's inschatting bevestigd wordt door tal van autoriteiten. Hermannus Lambertus van der Sleen, 43 jaar, boekdrukker en secretaris van de Werkliedenvereniging te Hoogeveen, gaf van de vechtpartij de volgende beschrijving: *"Toen de meeste arbeiders vertrokken waren naar huis, bleven er een stuk of 10, 12. Zij wilden de vlag weer opsteken, die hun de heer Rahder, een vervener, gegeven had. Ik was hierbij tegenwoordig. Ik stond op de brug tegenover het hotel Thomas, waar het geval plaats greep. Ik ben een kalm man en maak mij niet licht driftig, maar er was geen lid aan mijn lichaam, dat niet beefde van verontwaardiging, toen ik zag, hoe de man met de vlag geslagen werd, met ruw geweld aangepakt, nog erger dan een beest."*

Vraag: Hoe weet jij, dat er op dat ogenblik niet meer dan 12 à 15 man voor het hotel Thomas stonden? Andere opgaven spreken van wel 50 man.

Van der Sleen: Er waren wellicht in de gehele omtrek wel een 50, maar voor het hotel waren niet meer dan een 15 veenarbeiders. Ik heb toen o.a gezien dat een arbeider, die de zuidkant op wilde, bij hotel Luinge werd gegrepen, onderste boven geworpen, geslagen en gedwongen weder terug te keren. Toen uit de gang naast het hotel Thomas een 8-tal mensen kwamen, werden zij door evenveel politieagenten gevolgd, die hen sloegen en voortdreven tot aan het gemeentehuis, waar men enkele trachtte te arresteren, die evenwel spoedig weer zijn vrijgelaten.

Vraag: Meent jij, dat de bedoeling van het ontplooiën der vlag was, de hier en daar verspreide arbeiders weer te verzamelen?

Antwoord: Ik geloof niet, dat dit de bepaalde bedoeling is geweest, hoewel het voor de hand lag, dat zij, die in één buurt woonden, daardoor gemakkelijker met elkander huiswaarts konden keren. Mijn overtuiging is, dat de beweegreden tot het ontplooiën der vlag deze was: wij zijn min of meer tevreden met het verkregen resultaat, en nu willen wij ook in triomf met de vlag terugkeren. In de Kerkstraat is het toen nog ruw, toegegaan, daar is een zekere A.J. Koster zijn schouder stuk geslagen.

De arbeiders werden door de agenten door de Hoofdstraat naar de Kerkstraat gedreven, waar ook nog wat mensen liepen, die opgejaagd werden, richting Noordscheschut. Bij het opjagen van de turfgravers maakte de politie ook gebruik van een groep varkens, welke ze voor zich uitdreven op de turfgravers in. In de Hoogeveense Courant van 16 april 1890 verscheen een verslag van het gebeurde. We vinden hier het voorgaande in terug, met een aanvulling: In de Kerkstraat waren de arbeiders begonnen om stenen uit de straat te halen om daarmee te gaan gooien. Een meisje, dat daar in de buurt liep, raakte licht gewond. Van der Sleen sprak van 'zijn schouder', toen hij

het over A.J.Koster had. Er waren dus twee licht gewonden. Toen laadden de rijksveldwachters hun karabijnen en haalden de haan over. Dit maakte indruk op de menigte, die langzaam terugtrok.

De vervener Jan Rahder Jr. vertelde over de vechtpartij:

Vraag: Zijt gij na afloop van de vergadering getuige geweest van de kloppartij, die toen heeft plaats gehad?

Antwoord: Neen, het speet ons, dat wij niet tegenwoordig waren. Als de verveners een beetje langer gebleven waren, dan ware er niets gebeurd. De kloppartij had plaats om de vlag, die men aan mij wilde terugbrengen. De politie en de arbeiders zijn gaan trekken om die vlag en toen zijn er klappen gevallen.

Vraag: Weet gij, of de arbeiders, die overgebleven waren, drank gebruikt hadden?

Antwoord: Er is wel sterke drank gebruikt. De burgemeester had het tappen wel verboden, maar men weet wel aan drank te komen. Het volk was echter niet dronken.

Vraag: Weet gij, of door sommige winkeliers vrijwillig borrels geschonken zijn?

Antwoord: Dat weet ik niet, ik heb het wel gehoord; sommigen hebben wel wat gekregen, als zij achter in huis gingen, buiten het oog van de politie.

Vraag: Hadden zij geld op zak?

Antwoord: De huisvaders hebben in de regel geen geld op zak, de jongelui wel.

Vraag: Hebt gij de indruk gekregen, dat de arbeiders vredelievend gestemd waren?

Antwoord: Ja

Aanvullende informatie van vervener Van der Sluis van Nieuweroord:

Vraag: Hebt gij ook iets gezien van de ontmoeting van het volk met de politie, de 14de April 1890?

Antwoord: Ik heb er niets van gezien; het spijt mij genoeg, dat het feit voorgevallen is; de lieden hadden niet verdiend, dat zij klappen kregen.

Vraag: Gelooft gij niet, dat het volk aanleiding gegeven heeft?

Antwoord: Van het tegendeel ben ik ten volle overtuigd. Het volk was uitstekend gestemd. Ik begrijp niet hoe het gebeurd kan zijn. Toen ik wegging met de heren Rahder en Kerkhoven, zei ik tot de overgebleven arbeiders: als ik u een raad mag geven, gaat dan naar huis. Ja, zei men, dat zijn wij ook van plan. Met mij tegelijk ging een arbeider weg. Die ging bij de bakker bij de Noordse brug een stoete kopen, omdat hij nog niets gegeten had, en naderhand vertelde hij mij, dat hij ook klappen had gehad.

Vraag: Waren er onder de arbeiders, die nog al wat gedronken hadden?

Antwoord: Ik heb geen hunner gezien, die te veel gedronken had. Ik heb later gehoord, dat er wel geschonken was, ofschoon de kantonrechter het had verboden.

De Voorzitter: Hebt gij gezien, dat de vlag werd opgestoken, hetgeen de aanleiding schijnt geweest te zijn tot de kloppartij?

Antwoord: Zij wilden de vlag naar de heer Rahder terugbrengen, want de geest onder het volk was die dag uitstekend.

De arbeiders gingen de andere dag weer gewoon aan hun werk. Niet iedereen zal even tevreden zijn geweest, maar dat was geen reden tot nieuwe acties. De Nederlandse politiek werd mede door deze bollejagerij wakker geschud. Het gevolg was een parlementaire enquête, waarvan we een deel van de verhoren in deze studie verwerkt hebben gezien. Deze enquête heeft een grote uitwerking gehad in de sociale wetgeving. Hij werkte door in de totstandkoming van de leerplichtwet, de gezondheids-, woning- en ongevallenwet, en de kindwetten.

HET VERSLAG VAN BURGEMEESTER POTTINGA

Jhr. Petrus Johannes van Swinderen was in de periode 1888-1902 de Commissaris van de Koning in Drenthe. Hij vroeg op 26 april 1890 een volledig en omstandig verslag van de gehouden optocht van veenarbeiders, zoals hij het noemde, van de burgemeester van Hoogeveen. Burgemeester Pottinga schreef hem 28 april 1890 terug:

“Ter voldoening van nevens vermelde missive, heb ik de eer U Zeer Edel Geleerde te berichten dat in de morgen van de 14^e april jl. alhier het gerucht liep, dat de arbeiders, werkzaam voor vele te Hoogeveen wonende verveners, het werk in de veenderij ‘het Zwinderscheveld’ hadden gestaakt en in optocht ongeveer 400 man naar Hoogeveen trokken.

De brigade der rijksveldwacht, die alhier juist tegenwoordig was voor de dienstregeling, trok ze met de gemeenteveldwachter tegemoet, bij ontmoeting hun verzoekende de Nederlandse vlag, welke zij aan een stok hadden gevonden en in ruil voor een rode vlag van de heer J. Rahder Jr. te Nieuweroord hadden ontvangen, op te bergen, waaraan geredelijk werd voldaan.

Het bleek toen, dat zij van de heren verveners te Nieuweroord kwamen, van wie zij hoger loon hadden gevraagd, die zulks hadden beantwoord met hun te verzoeken naar Hoogeveen te gaan, om aldaar het antwoord aftewachten., dat hun gegeven zou worden, na bespreking met de andere verveners over de regeling der lonen, waarvoor zij te 3 uur in het hotel Thomas waren opgeroepen.

Die regeling liep eerst te 4 ½ uur ten einde, in welke tussentijd door vele arbeiders, niettegenstaande de tapperijen gesloten waren, misbruik van sterke drank is gemaakt, waarvan zij zich met geweld meester maakten, evenals zij dit deden van brood en andere waren, waardoor het kalme van de morgen plaats maakte voor opgewondenheid.

Niet tevreden met de loonsbepaling, verlangden zij nog in optocht te gaan, waarvoor zij van de politie de van Nieuweroord medegebrachte vlag terug vroegen. De Officier van Justitie te Assen, met de trein van 4.27 alhier aangekomen, was daarbij tegenwoordig, en oordeelde ter voorkoming van ongeregeldheden, het niet raadzaam dit toetestaan, omdat, zoals reeds gezegd, de meesten, ongeveer 100 man, toen geheel onder de invloed van sterke drank verkeerden. De gevolgen van die optocht, met aansluiting van vele anderen, waren zeker niet te overzien geweest.

De arbeiders zijn, op dat ogenblik herhaaldelijk met de meeste zachtheid aangemaand de vlag te laten staan en aanbevolen naar huis terug te keren, daar dit ‘t beste voor hun was, ook vooral met het oog op hun huisgezin. Niets mocht echter baten. ‘t Werd met ruw geweld en verzet tegen de politie beantwoord, zodat deze, tot zelfverdediging genoodzaakt, haar wapen moest gebruiken, terwijl er een paar arrestaties van belhamels plaats had.

Daarna zijn ze, steeds met de meeste bedaardheid aangemaand, hun weg naar huis te vervolgen. Steeds onder verzet werd door de arbeiders daaraan gevolg gegeven, totdat op de Coevorderstraatweg met stenen werd geworpen, welke zij daarvoor uit de weg braken. Ook dáár moest de politie toen van het wapen gebruik maken, ten einde ongelukken te voorkomen.

De Burgemeester van Hoogeveen.

Pottinga

(Bron: Kabinet van de Gouverneur no.2027.)

DE VLAM IN DE PAN

Er is ook nog landelijk aandacht besteed aan de bollejagerij te Hoogeveen. Minister van Justitie Ruys van Beerenbroek heeft uitvoerig verslag gedaan van de gebeurtenissen te Hoogeveen. Hij was gedetailleerd op de hoogte. Het kamerlid Heldt, voorzitter van het Algemeen Nederlands Werkliedenverbond en vertegenwoordiger in de Tweede Kamer voor de arbeiders, uitte felle kritiek op het optreden van de Hoogeveense justitie en politie. We vinden het terug in de gepubliceerde verslagen. Heldt had zich laten inlichten door de burgerij, vermoedelijk vooral door Van der Sleen. Hij stelde aan de minister een drietal vragen:

1. Is de minister van justitie van oordeel, dat het optreden van justitie en politie getuigt van voorzichtigheid en kalm beleid?
2. Acht de minister het wenselijk over dit optreden zijn afkeuring uit te spreken?
3. Zal de minister maatregelen nemen dat zulk onvoorzichtig optreden voortaan zal worden nagelaten?

De minister had zijn licht vooral opgestoken bij Endendijk. Het burgerlijke gezag steunde het politionele gezag volledig. *"Het gedrag der politie kan gerust als voorbeeld worden gesteld"* zo zei de minister. Kortom, de arbeiders kregen de schuld, de politie ging vrijuit, en naar de rol van het gemeentebestuur werd toentertijd op geen enkele wijze gekeken. Ja, de minister was goed op de hoogte, maar alleen wat betreft de visie van de overheden. Met de burger was niet gesproken. De Tweede Kamer liet het er niet bij zitten. Er kwam een uitgebreide enquête, de Veenenquête, waarin juist wèl met de burger werd gesproken. Met onze huidige kennis van zaken kunnen we ook een wat andere conclusie trekken. Terugkijkend kunnen we zeggen dat:

a. De hele staking niet nodig was geweest, als Berkenbosch als enige vervener in Hoogeveen en omstreken geen onderscheid in loon had gemaakt tussen meiers en andere arbeiders en er overleg was geweest over de verzwaring van het werk tussen arbeiders en werkgevers, en

b. de staking niet had hoeven te ontsporen, als wethouder en waarnemend burgemeester Van der Lely bijtijds een vergadering van verveners bijeen had geroepen, zodat het drankgebruik binnen de perken was gebleven, en de politie niet had ingegrepen toen opnieuw de vlag de lucht in ging. Was een vlag dit alles waard? Hoe ga je om met dreiging en een boze menigte? Maar in de 19de eeuw oordeelde men anders.

Afgaand op de verklaringen tijdens de veenenquête kunnen we constateren dat de staking van 14 april 1890 in het veen van Berkenbosch begon, en wel nog voor 9 uur 's morgens. Het was de eerste veenstaking dat jaar, maar niet lang. Na het uitbreken van de eerste staking zal het bericht ervan zich snel hebben verspreid, en andere arbeiders met dezelfde plannen ook een steuntje in de rug hebben gegeven. Maar de stakingen braken zo snel en zo massaal uit, dat er geen direct logisch verband tussen gezeten zal hebben, behalve dan dat de veenarbeiders in alle veengebieden rijp waren voor actie, en het alleen nog maar wachten was op het moment dat het zou beginnen. Nog diezelfde 14^e april brak rond 12.00 uur een veenstaking uit in Weerdingermond. We lezen erover in de Hoogeveense Courant van 16 april 1890:

"De baggerlieden staakten hedenmiddag tegen 12 uur allen het werk. De marechaussees van Roswinkel waren reeds tijdig hier ter plaatse aanwezig om de tappers te waarschuwen geen sterke drank aan de werkstakers te verkopen. In optocht van wel 200 man trokken ze naar de verschillende verveners om verhoging of vaststelling van

loon te vragen, terwijl dan twee arbeiders uit de troep tot de verveners werden toegelaten om over 't accoord te onderhandelen. De eis der arbeiders is: voor 't bagger en op 't hoge f 5.50 en in 't lage f 5.00, terwijl de verveners het respectievelijk f 0,50 lager hadden gesteld en één, namelijk P.Nieman hiervoor reeds met zijn arbeiders was gecontracteerd. Evenwel werd de orde, vooral door de goede maatregelen van de marechaussees, geen ogenblik verstoord. Naar men zegt, heeft een enkele der verveners, namelijk H.Joling in de eis der arbeiders toegestemd, anderen nemen vooralsnog een afwachtende houding aan."

Uiteindelijk hebben de arbeiders het arbeidsconflict gewonnen. We lezen in de Hoogeveensche Courant van 19 april 1890: *"Uit Weerdingermond wordt gemeld, dat de werkstaking zo goed als geëindigd is. Op een paar na hebben de verveners het verhoogde loon toegestaan."* De strijd was inmiddels al overgeslagen naar Valthermond: *"Uit Valthermond schrijft men: Een vergadering van veenbazen om aan de bezwaren van de arbeiders tegemoet te komen, heeft tot geen resultaat geleid. Honderden arbeiders slenterden langs de wegen en velen, die met de beweging niets te maken willen hebben, maar van het werk zijn verjaagd, verlaten de venen en gaan naar huis. De burgemeester heeft bevolen, dat niet meer dan tien personen zich bij elkander mogen bevinden. De Marechaussees zijn een enkele maal genoodzaakt geweest op gevoelige wijze de menigte aan dit bevel te herinneren. Enigen werden daarbij gewond. Overigens is de houding van 't volk bedaard, zodat de marechaussees gemakkelijk de orde kunnen bewaren en de huzaren nog niet hebben behoeven op te treden."* We lezen hier dus meteen ook waar de huzaren gebleven zijn, die voordien in Nieuw-Amsterdam lagen. Vanwege het geweken gevaar in Hoogeveen, en de spanningen in noordoost Drenthe, werden ze noordwaarts gestuurd.

De Hoogeveensche Courant van 23 april 1890: *"Men schrijft ons uit Valthermond: De werkstaking kan als geëindigd beschouwd worden. Enige honderden arbeiders hebben onze woonplaats verlaten, om elders te zoeken, wat ze hier niet konden vinden. De overblijvenden zijn schoorvoetend weer aan 't werk gegaan voor 't loon, dat hun in 't vorig jaar werd gegeven."* De werkstaking sloeg over naar de Groninger venen. In dezelfde krant lezen we: *"Ook in de venen van Stadsmusselkanaal is de werkstaking ten einde. Allen hebben de arbeid hervat, uitgezonderd enige onruststokers, waaronder een paar uit Schoterland, die de boel zoveel mogelijk in de war trachten te brengen."* De burgemeester van Vlagtwedde dreigde stakers met de banjonet! *"De burgemeester der gemeente Vlagtwedde, vernomen hebbende, dat de werkstaking onder de veenwerkers hier een gevolg is van opruiers, voornamelijk uit de naburige Drentse gemeenten Emmen en Odoorn, nodigt de goedgezinde arbeiders uit hun werkzaamheden te willen hervatten en zullen zij daarbij desnoods door de bajonet worden beschermd."* De 21ste april had een grote werkstaking te Vroomshoop, Overijssel, al snel resultaat, aldus nogmaals dezelfde krant: *"Al de veenarbeiders in deze streek, plusminus 700 man, staakten vanmorgen het werk. Zij hebben zich echter zeer bedaard gehouden, zodat politie noch marechaussee, ofschoon wel tegenwoordig, iets te doen had. Hun zeer billijke eis, 5 cent per veenroe meer, werd nogal spoedig door de veenbazen ingewilligd, en daarop gingen allen weer aan het werk. De vaste werkers, met name de turfmakers, behoorden niet tot de strikers. Er wordt nu verdiend f 0.75 tot f 1,- per roe en per week gemaakt f 7 tot f 15 per persoon."*

Tussentijds is in Friesland de vlam nog veel erger in de pan geslagen. In de Provinciale Drentsche en Asser Courant van woensdag 16 april 1890 lezen we over het begin van de veenstaking in Beetsterzwaag: *"15 april. In de veenderij te Beets hebben alle*

arbeiders het werk gestaakt. De verveners bieden voor baggerwerk 70 cent tin de bak en de arbeiders vragen 80 cent. In de bok vragen de arbeiders f 1,- en de verveners bieden 90 cent. De turfmakers vragen ook 10 cent meer; enkele verveners willen die eis inwilligen. Reeds tweemaal is appel gehouden door de arbeiders. Twee socialistische sprekers (een arriveerde per hondenkar) voerden het woord. Zij waarschuwden tegen het gebruik van sterke drank en drongen aan op stipte orde en eendracht. De orde liet niets te wensen over. De burgemeester van Opsterland en een wachtmeester der marechaussee te voet waren bij het appel tegenwoordig. Alle arbeiders zijn naar huis gegaan tot 21 april, terwijl dan weer appel zal gehouden worden.”

Hier werd de veenstaking dus van het begin af aan begeleid door socialistische voorlieden, waaronder Domela Nieuwenhuis, terwijl de sfeer hard en grimmig was. De arbeiders besloten direct een week naar huis te gaan. Een harde confrontatie volgde. Maandag 28 april was een appel waarop wel 3000 veenarbeiders verschenen. Edities lang konden de abonnee's van de Hoogeveensche Courant de vorderingen en stagneringen in de staking volgen. De staking sloeg inmiddels over naar andere Friese venen. De bollejagerij van maandagmorgen 14 april 1890 te Hoogeveen was een eerste vonk geweest. Overal in de noordelijke venen ging de vlam in de pan, en doorgaans waren er resultaten te boeken. De verveners hadden er beter aan gedaan, gezien de goede turfprijzen, om net als in Nieuw-Amsterdam loonsverhogingen te bieden, in plaats van afwachten wat er zou gaan gebeuren.....

HENDRIK BOOY: OPNIEUW STAKINGSLEIDER IN 1900

Hendrik Hendriks Booy's zoon Pieter werd nog 1895 in het Krakeel geboren. Niet lang daarna is het gezin van Hendrik en Jantje Booy weer verhuisd. In het huisnummerregister van Hoogeveen uit de jaren 1890-1899 vinden we hen dan terug in een woning op het 2de Zandwijkje, waar daarvoor Arend Profijt had gewoond. In de periode 1899-1909 verhuisden ze tweemaal, volgens de huisnummerregisters. Ze betrokken allereerst weer een pand in het Krakeel, D 51, op de noordkant van het Bentincks Opgaande. In die periode was Hendrik actief als vertegenwoordiger van de arbeiders in de Kamer van de Arbeid van Hoogeveen en omstreken. Daar in het Krakeel bleven ze maar een paar jaar, want Hendrik kreeg nu de kans op zich goed te verbeteren. Hij werd in genoemde periode kastelein op de zuidkant van het Hoekje, in het pand dat we nu kennen als Hoekje no.50. Hendrik Hendriks Booy nam het café over van Hendrik Fidom. Toentertijd was het pand enige tijd bekend als E 487.

Op maandag 9 april raakte Hendrik Hendriks Booy opnieuw betrokken bij een grote veenstaking. Dit keer ging er minder dreiging van uit en was er geen sprake van geweld. Het gemeentebestuur speelde de rol die het op zich nemen, kortom, alles liep in goede banen en het resultaat was voor de arbeiders ook goed. Misschien juist dóór de staking van 1890, want niemand wilde blijkbaar een herhaling van de onlusten. We volgen de Provinciale Drentsche en Asser Courant van 10 april 1900:

“Hoogeveen, 9 april. Hedenmorgen is onder de turfgravers in het Zwinderscheveld een werkstaking uitgebroken. De burgemeester van Hoogeveen, die gereed stond voor zaken naar Zuidwolde te gaan, is ter plaatse gebleven. Hij heeft bij de gelegenheden, waar getapt wordt, doen aanzeggen dit niet te doen aan de stakers, wanneer die hier zullen zijn. het plan namelijk is om in optocht uit het veen naar hier te komen. De marechaussee, met dit feit in kennis gesteld, is onmiddellijk vertrokken om te trachten de arbeiders te bewegen hun wandeling niet te vervolgen. Later bericht: Omtrent de heden uitgebroken werkstaking delen wij nog het volgende mede:

Ongeveer bij 'Veenlust' werden de stakers door de brigadier der marechaussee, E. Planting, toegesproken en hen namens de burgemeester van Hoogeveen verzocht zich ordelijk te gedragen en van gebruik van sterke drank te onthouden. De troep, volgens zeggen van één hunner 400 man sterk, waaronder tien vrouwen (die bezig zijnde met turfleden op de tijding van de werkstaking onmiddellijk hiermee ophielden) verzamelde zich op het Kerkplein alhier. Vijf mannen, aangewezen als commissie, waren inmiddels bij de heren Rahder en Van der Sluis te Nieuweroord geweest om hun bezwaren voor te dragen en kwamen nu te Hoogeveen met een namens de stakers opgesteld stuk, 't welk ze enigszins wilden wijzigen. Het ontbrak hen daartoe aan localiteit. Bijgestaan door Mr. H. Smeenge en de burgemeester J. Pottinga Szn. werd in de kazerne der marechaussee het stuk in het net overgeschreven, waarop de vraag werd gedaan, of dit nu was hetgeen ze begeerde. De vraag werd door allen toestemmend beantwoord.

De beide heren hadden aan hun hulp de voorwaarde verbonden, dat bedoelde 5 personen onder geleide van de rijksveldwacht de bazen met hun wensden zouden in kennis stellen, terwijl de overigen dan op het Kerkplein zouden blijven. Bij het afzenden van dit bericht wordt ten gemeentehuize een vergadering gehouden van de verveners en de commissie van de stakers, terwijl de heren J. Pottinga Szn. en mr. H. Smeenge ook hierbij tegenwoordig zullen zijn. Er zijn geen onordelijkheden voorgevallen."

Veenlust was en is een gebouw aan de Coevorderstraatweg. De arbeiders, 400 in getal was de schatting, werden daar toegesproken door brigadier E. Planting. Een verslag van de vergadering van de stakende arbeiders en de veeneigenaren is afgedrukt in de Provinciale Drentsche en Asser Courant van vrijdag 13 en zaterdag 14 april 1900. We lezen: "Ter bekende vergadering waren aanwezig als verveners de heren J. Bruins Hzn., Hks. Blanken, J.J. de Jonge, H. Rahder, J.J. Zwijs, F.H. Robaard, H.A. Robaard, J. Rahder, J. Bruins Slot Jz., G. Bruins Slot Hz., J. Zwiggelaar, J. Berkenbosch, J. Warmels, Hks. Bremer, L.Q. Robaard, Alb. Blanken, J.A. van der Sluis, R. Mensingh te Zweeloo, Kl. Winkel, R. Lanting te Zwinderen, N. Wessels Boer Jz., H. Gort, G. Bieleveldt, M. Botter, Johs. Steenberg, Jb. Thalen, Jurrie Guichelaar, Jan Boer, S. Veldman Boer, Jb. Berkenbosch. N. Bosch en Jb. Kikkert Als gecommiteerden van de stakende arbeiders: Pieter Snippe, werkende bij de heer J. Bruins Slot Jz., Joh. Korba bij J. Berkenbosch, H. van der Weide bij R. Lanting, Jan Smit bij R. Mensingh, Alb. Boertien bij Hks. Bremer, Hk. Booij bij R. Mensingh, J. de Goeie bij R. Lanting. Ad. Bruning bij Hks. Brinks, J. van der Weide bij Hks. Brinks. De drie laatstgenoemden waren op de eerste vergadering niet aanwezig, woonden echter de tweede bij als vertegenwoordigers van de toen ook uit het Geeserveen opgekomen werkstakers ten getale van plm. 300."

(We lezen het goed, bij al die honderden veenarbeiders waren er nog 300 bijgekomen uit het Geeserveen! 6 à 700 man, het werd bevestigd door andere kranten!)

"Aan Hk. Booij werd verzocht inlichtingen te geven. Als eerste en voornaamste eis hadden de arbeiders gesteld, dat er geen groter werk mocht worden gemaakt dan 24 palms van 2 stok kulen en dat daarvoor moest worden betaald f 9,25. Op de vergadering bleek, dat een zestal verveners op dit ogenblik betaalden f 9,-, terwijl voor een enkele 24 palms werk werd gemaakt, voor de anderen 25 palms en door dezen hiervoor werd betaald f 8,25 – f 8,75. De arbeiders verdedigden hun eisen van niet meer dan 24 palms te willen maken op grond van de onmogelijkheid uit een lichamelijk oogpunt. Zij beweerden ten gevolge van de zware arbeid vroegtijdig te zijn

versleten, terwijl menig jongeman reeds vóór de middelbare leeftijd ten gevolge van die zware arbeid ziek werd of de arbeid moest neerleggen. Zij waren hier zozeer van overtuigd, dat zij mede als eis stelden, dat, indien iemand zwaarder werk maakt dan 24 palm, zowel de arbeider die dit deed als de patroon waarvoor dit gebeurde, zou moeten worden beboet.

De verveners voerden hiertegen aan, dat 24 palms werk te kleine turven gaf om te concurreren tegen die uit Nieuw-Amsterdam en de Groninger Veenkolonies, ten gevolge waarvan dus het product in prijs zou dalen. Bovendien maakte men het toch nu ook en had men geen klachten vernomen, terwijl sommigen begrepen dat het dus eigenlijk ging om meer loon. De burgemeester, die ook de vorige werkstaking had meegemaakt, herinnerde h.h. verveners eraan, dat ook toen die eis door de arbeiders was gesteld en dat die toen hadden toegestaan, al wist hij, dat reeds spoedig men zich niet aan de afspraak had gehouden van weerszijden.”

(Blijkbaar greep de burgemeester terug op het stakingsjaar 1890.)

“De arbeiders bleven bij hun eisen, er op wijzende: 1. Dat zij, die 24 palms werk lieten maken, hun turf toch zeer goed konden verkopen 't geen door die bazen werd toegestemd; 2. Dat een vergelijking met Nieuw-Amsterdam niet opging, omdat de te verwerken grondstof op verre na niet dezelfde is; 3. Dat juist die vijfentwintigste palm de reeds zware arbeid zo goed als onmogelijk maakte. De opmerking werd daarop gemaakt door een van de aanwezigen, dat de bewering der arbeiders, dat de arbeid, die zij hadden te leveren, van klein af was veel te zwaar, stellig werd bewezen door de treurige fysieke toestand, wat bijna zonder onderscheid bij allen, die naar Hoogeveen waren gekomen, was op te merken, indien men ten minste zulks maar wilde zien. Het resultaat van de verdere bespreking waarbij af en toe nieuwe grieven aan het licht kwamen, was, dat de arbeiders niet anders dan 24 palms werk wilden maken. De verveners beweerden dit niet te kunnen inwilligen, terwijl sommigen hadden te kennen gegeven met 24 ½ tevreden te zullen zijn.

Nadat de arbeiders zich hadden verwijderd om gezamenlijk nog eens overleg te plegen, daar zij handelden voor hunne honderden medearbeiders – waarvan het getal buiten de vergaderzaal steeds aangroeide – kwamen deze terug met de boodschap, dat zij in elk geval wilden dat als normaal werk, waartoe men zich verbond, om het te maken, moest worden vastgesteld 24 palms en dat in elk geval niet meer mocht worden opgedragen aan hen, die zich daartoe wilden lenen, dan het maken van 24 ½ palms werk, terwijl dan voor elke stok 1 cent meer moest worden betaald, makende 45 cents per dagwerk boven het straks vast te stellen loon. Met nadruk eisten zij, dat, indien iemand weigerde, bepaaldelijk de zogenaamde meiers (huurders) van de veenbazen geen nadelige gevolgen direct of indirect van die weigering mochten ondervinden. Ten slotte werd hierin toegestemd.

(De meiers c.q. huurders waren voor hun woning afhankelijk van de eigenaren van het pand, de veenbazen. Heel wat arbeiders hadden een boerderijtje met grond, in erfpacht of volledig gekocht, en waren daardoor minder kwetsbaar. Voor de meiers gold nogal eens 'per meie vertrekken!', per 1 mei is de huur opgezegd. Maar de arbeiders stelden hier dus collectief dat dit machtsmiddel niet mocht worden ingezet.)

“De kantonrechter merkte op, dat dan deze overeenkomst ook schriftelijk moest worden vastgelegd, ondertekend door alle verveners en de vertegenwoordigers van de
Meester Harm Smeenge.

arbeiders, opdat in geval van geschil derden, die zouden worden geroepen een oordeel uit te spreken, wisten waaraan ze zich hadden te houden. Wanneer het toch vaststaat, dat de ene partij niet bij machte is een rechterlijke beslissing uit te lokken, uit gebrek aan geld en ter wille van haar afhankelijke positie, en voor de andere partij geen mogelijkheid bestaat een eventuele toegewezen vordering tot schadevergoeding op de eerste te verhalen, moet er een ander middel zijn om beide partijen het contract te doen volgen en dat kan niet anders in deze zijn dan de openbare mening (publicatie in verschillende bladen van contractbreuk enz.)

De regeling van het loon ging daarop gemakkelijker. Het standaardloon van het 24 palms werk 2 stoks kuilen tot 14 klem werd daarop vastgesteld op f 9,- (24 ½ dus f 9,45. Een tweede punt dat geregeld werd is het turven, dat nu werd vastgesteld op f 1,60 voor de grote zware en f 1,40 voor de bolster (vroeger gemiddeld f 1,25). Het bonken werd bepaald op 1 ½ palm. Bovenstaande cijfers gelden nu voor de arbeid in het Zwinderscheveen, Oostopgaande en de Bakkerswijk. Voor het Geeserveen werd het standaardloon voor het klein werk 2 stok kuilen 10 cm bonken van 6-16 klem vastgesteld op f 8,25, makende dus met het grote werk een verschil van f 0,75. Het 'bijkrooien' 10 cent minder dan voor het 'krooien' (dit zal ook gelden voor het vorige veenblok). Het turven werd vastgesteld op f 1,40 (vroeger f 1,25), het ringen op f 1,- (vroeger f 0,75). Het 'varen', vroeger f 1 – f 1,25 met of zonder 'bedekken', werd nu bepaald op f 1,10 zonder en f 1,30 met bedekken."

(Het gaat hier om vaktermen die allemaal uit te leggen zijn, maar dat is zo vergaand, dat dit een aparte studie vergt. We maken echter op uit de beschrijvingen dat men op de diverse onderdelen van het werk goed extra betaald zou worden, en het werk in de meeste gevallen verlicht werd. Werk ter grootte van een extra palm kon alleen op vrijwillige basis en was niet vanzelfsprekend meer.)

"Ook was er nog tijdens de vergadering ingekomen een klacht van de veenarbeidsters. Naar aanleiding daarvan werd het laden van een kleine praam, vroeger betaald met f 3,60, gebracht op f 4,10 (5 personen verrichten deze arbeid, waarvan de 'krooier' ontvangt f 1,10). Voor het 'turf opmaken' zal nu worden betaald elke zomer- en winterdag f 0,50. Wat het dagloon betreft na het graven, daaromtrent werd geen beslissing genomen.

Hierna werd door de leiders van de vergadering geconstateerd, dat nu de geschilpunten waren uit de weg geruimd – in het vertrouwen natuurlijk, dat de menigte daarbuiten ook met het geregelde genoegen zou nemen. Mr. Smeenge nam op zich evenals de vorige dag het resultaat aan de mensen mede te delen, stellende daarvoor als eis, dat allen zich zouden begeven naar het Kerkplein. Alzo geschiedde. In de tegenwoordigheid van de heer Pottinga werd nu aan de opdracht voldaan en een woord van dank toegevoegd aan de arbeiders, voor de waardige wijze, waarop zij zich op de beide dagen der werkstaking – een enkele uitzondering daargelaten – hadden gedragen. De burgemeester betuigde eveneens zijn tevredenheid en constateerde het feit, dat op die wijze het mogelijk was voor de belangen van de kleineren in de bres te zullen springen."

Het ging om een vergadering, uitgestreken over 2 dagen. In de Provinciale Drentsche en Asser Courant van 11 april lezen we hoe het na de eerste dag, maandag 9 april 1900, buiten de deur van het gemeentehuis verder verliep:

"Het besluit op deze vergadering genomen werd bij monde van mr. Smeenge voor de Noorder Hoofddeur van de Nederlandse Hervormde kerk aan de arbeiders meege-

De Nederlandse Hervormde kerk van Hogeveen, nu ook de Grote Kerk genoemd. Het gebouw is hier nog mooi omgeven door bomen, net als in 1900.

Het terrein op de noordzijde, op de foto rechts van de kerk, werd in de verslagen die we lazen 'Kerkplein' genoemd. Daar werden ze vanuit de noorder hoofddeur toegesproken door mr. Harm Smeenge. Daar waren 6 à 700 mannen verzameld. Op een mooie rustige plek, zonder dat men daar het risico liep van drankmisbruik of andere sfeerbedervende omstandigheden.

Het werd een vreedzame en zeer geslaagde staking.

deeld en bestond hierin, dat men met goedkeuring van allen overeengekomen was om die verveners, die niet ter vergadering waren, sommige om de verre afstand, andere omdat hun van de zaak nog niets bekend was, dringend uit te nodigen tot een samen-komen op dinsdagmiddag ten 12 ure in het gemeentehuis met dezelfde personen, die de vorige dag hadden vergaderd. Hij maande de mannen in korte woorden aan tot kalmte, hen dankende voor de ordelievendheid, die ze aan de dag hadden gelegd. Besloten werd hierop heden niet te werken en ging men rustig uiteen. Per telegraaf: circa 6 à 700 arbeiders waren te half een aanwezig. De vergadering bestond uit 32 verveners en 9 arbeiders als woordvoerders, onder leiding van de heren Pottinga en Smeenge. Vele eisen der werklieden werden ingewilligd, terwijl men is gekomen tot gemeenschappelijk overleg omtrent andere. De kans op een rustig verloop der werkstaking is gunstig. Marechaussee en politie wisten onder leiding van hun hoofden gedurende de 4 uren de kalmte in de grote menigte te bewaren. Een wijs beleid heeft vrij zeker veel tumult voorkomen de werkstakende veenarbeiders wisten de arbeiders der Groninger ontginners te bewegen de paarden af te spannen en mee te gaan."

De Hogeveense Courant van 14 april 1900 voegde er nog aan toe dat uiteindelijk ook werd overeengekomen 'dat hij of zij, die klachten heeft er zake bovenstaande, zich mag wenden tot de burgemeester of kantonrechter, die zich bereid verklaarden die klachten te onderzoeken' Wat we missen in al deze verslagen: het woord 'bollejagerij'.

Het verliep allemaal zo ordelijk, dat dit woord blijkbaar niet op zijn plaats was. Geen woord ook over 'toeten op hoorns'.

HOE HET HENDRIK BOOY VERDER VERGING

Hendrik's zoon Pieter Booy zond later nog een gedicht naar zijn geboortegrond, zijn 'Ode aan de veenschap'. Daarin uitte hij zijn nostalgische en religieuze gevoelens ten aanzien van de bijzondere windwijzer, op de toren van de Hervormde kerk van Hollandscheveld. Ook hieruit weten we dat Hendrik Hendriks Booy, alias 'Hendrik Lochies', en zijn gezin godsdienstige mensen waren. Ze waren bezoekers van de Hervormde kerk, net zoals de voorouders, die ook als Hervormd te boek stonden. Voor de bollejagerij van 1890, waarin hij optrad als stakingsleider. Hendrik was geen notabel of ambtsdrager meer. Hij hield het later bij kerkgang en was niet actief in de Christelijke Mannenvereniging, de tegenhanger van Plaatselijk Belang in het begin van de 20ste eeuw. Van Plaatselijk Belang Hollandscheveld was hij wel lid, maar ook niet actief. Hij kwam een enkele keer ter vergadering. Hendrik was ook enige jaren lid van de Vereniging tot Werkverschaffen, die als wekverschaffingsproject een loods naast de Hervormde kerk van de velden had gebouwd. In januari 1878, toen hij nog in het Krakeel woonde, ging hij in dit Krakeel op pad voor de vereniging, om daar meer leden te werven.

Tapper en arbeidersleider Hendrik Hendriks Booy overleed 22 maart 1918, 's avonds om 18.00 uur. Zijn overlijden werd 23 maart op het gemeentehuis aangegeven door de 38-jarige bakker Hotze Hilbert ten Hoeve, zijn buurman aan het Zuideropgaande, en schipper Arend Schonewille, 60 jaar. De woning was inmiddels omgenummerd tot E 519. Zijn weduwe, Jantje Booy, is daarna getrouwd met Johannes Corba. Ze stierf 27 mei 1933 op 73-jarige leeftijd in het Haagje, in het toenmalige pand no. 150. Hendrik's nageslacht verdween uit de velden. Tijdens zijn leven zijn al zes van zijn zeven kinderen gestorven. De enige overlevende, Pieter Booy, vertrok uit Hoogeveen en omstreken. Hij kwam na omzwervingen terecht in Enschede. Daar was hij fotograaf, en legde herinneringen en emoties vast in zijn gedichten.

HET OUDE DORP

(Een gedicht van Piet Booy, gemaakt in mei 1920.)

*Er ligt een dorp in 't oude land,
't was vroeger niet heel groot,
daar speelde ik als kindje klein,
zo dicht bij moeders schoot.
Maar 't wonder van dat kleine dorp,
daar, waar ik ben geboren,
men heeft als windvaan daar een schop,
op 't topje van de toren.*

*Vaak keek ik naar die torentop,
en zag de windvaan draaien,
als weer de wind uit 'n andere hoek,
op 't dorpje aan kwam waaien.
En vaak kon ik dan het geknars*

der oude windvaan horen,
omdat men niet aan smeren dacht,
op 't topje van de toren.

Wanneer des Zondagsmorgensvroeg,
de klok voor kerkgaan luidde,
dan klonk die roep zo ver in 't rond,
elk wist, wat dat beduidde.
De mensen kwamen van heel ver,
om Godes woord te horen,
naar 't dorpje, met de schop,
op 't topje van de toren.

Het dorp wordt groter, breidt zich uit.
Er komen andere mensen,
die eens misschien, te zijner tijd,
een nieuwer kerkgebouw wensen.
Dan zal men een herinnering,
in menig hart verstoren.
Het oude oog zoekt dan vergeefs,
die schop nog op de toren.

BOLLEJAGERIJEN DE DRENTSE VEENSTAKINGEN VAN 1888 EN 1890

(Een relaas van de gebeurtenissen tijdens de 'bollejagerijen', zoals dit werd opgenomen in het officiële onderzoeksrapport, het 'Verslag der Staatscommissie-1890':)

"Evenals in andere veenderijen, kwamen op het hoogveen onder de turfgravers in Drenthe af en toe werkstakingen voor. Ze worden vermeld als in 1888 tot 1891, toen ze elders op groote schaal uitbraken, plaats gevonden hebbend te Valthermond (Odoorn), Schoonoord (Sleen), Weerdingermund (Emmen) en ook op het Kerkenveld in Zuidwolde; duurden 2, 3 à 4 dagen bij hen die het langst volhielden, terwijl soms een deel van het werkvolk dat slechts verdreven was geweest, of zich voorzichtigheidshalve geretireerd (= teruggetrokken) had, reeds dezelfde dag de arbeid begon te hervatten. Een kleine loonsverhoging werd met deze 'bollejagerij' soms afgedwongen van veenbazen die enigszins lager loon gaven dan anderen. Op de meeste veenderijen hadden zij generlei effect dan een kleine schade voor de stakers, welke ook - in laag veen - de 'turfmakers' trof, die buiten de kwestie stonden.

Buitengewone afmetingen verkreeg een werkstaking, in 1888 uitgebroken op het Amsterdamsche veld (gemeente Emmen) en het aangrenzend Veenoord (gemeente Sleen). De beweging nam haar aanvang onder het werkvolk aan het Stieltjeskanaal (veenarbeid en zandwerk), dat met de bazen niet overweg kon en hoger loon eiste. Een grote massa volk werd op de been gebracht, dat zich met hoge eisen bij de verveners vervoegde, welke door dezen werden afgewezen. Hun werd echter de schriftelijke belofte afgeperst dat zij de volgende dag op een vergadering zouden verschijnen te Nieuw-Amsterdam om de loonkwestie te bespreken, waarbij afgevaardigden van de arbeiders zouden worden toegelaten. Deze benoemden daartoe een commissie van 10 personen.

Inmiddels waren, zodra het donker geworden was, gehele troepen arbeiders begonnen tot gewelddadigheden over te slaan. Bij de heren Dommers en Van Holthe tot Echten (hoofden van grote veenderijondernemingen) werden de glasruiten ingeslagen, desgelijks bij onderscheidene andere verveners en neringdoenden (winkeliers, bakkers en tappers), waar binnengedrongen werd om eetwaren en sterke drank te bemachtigen. Alvorens de volgende middag, 17 April, het uur voor de besproken vergadering was aangebroken, waren wederom grote scharen volks uit de veenderijen van wel twee uren in de omtrek te Nieuw-Amsterdam bijeengekomen. Van de zijde van Erica zag men een menigte mannen, vrouwen en kinderen, op wel 2000 begroot, aanrukken.

Een groot aantal der samengestroomden was met grote tegenzin, niet dan gedwongen, mee opgetrokken, sommigen - om geen overlast ten hunnent uit te lokken - met bewilliging van hun patroon. De vergaderden werden van af het balkon van een der logementen door een der arbeiders toegesproken, met wiens voorstellen zij zich verenigden, die daarop door hun commissie aan de, in een andere localiteit aangevangen, bijeenkomst der verveners zouden worden overgebracht. De burgemeester van Emmen was daar tegenwoordig met een 12- of 13-tal rijksveldwachters. Inmiddels had een schare van wellicht 1500 à 2000 arbeiders zich rondom het gebouw gelegerd. De ingebrachte eisen waren van dien aard, dat de gecommiteerden zelf ze onmogelijk konden volhouden en de buitensporigheid daarvan moesten erkennen, maar de aarzelende verveners aanrieden zich te haasten met een besluit, daar zij anders het volk niet meer in bedwang zouden kunnen houden. Het was dus - hoewel in de vergadering zelf alles zonder verstoring der orde toeging - de verveners onder pressie van de overmacht maar geraden op alle punten toe te geven wat gevraagd werd.

De betrokken burgemeesters (Van Emmen en van Sleen) lieten intusen militaire macht aanrukken tot herstel en handhaving der openbare orde, en zodra deze arriveerde was alles uit, zoveel aangaat het plegen van gewelddadigheden. Door sterke drank opgewonden, zijn groepen van stakers nog wel onder elkander slaags geweest, maar veenbazen werden niet meer gemolesteerd; ook was persoonlijk niemand hunner aangerand. Wel bleef een menigte volk nog enige dagen lang, joelend en blazend op hoorns en lampenglazen, rondtrekken o.a. langs Oranjedorp, waar intussen de militairen hen reeds vóór waren. Er gebeurde echter niets onbehoorlijks meer en men toog, de een wat eerder, de ander wat later, weer aan de arbeid.

Bij de optocht van Nieuw-Amsterdam naar Erica en achtergelegen venen had een troep van 1500 mannen van de aldaar gevestigde evangelist - ter vervanging van hun rode zakdoeken, van welke zij zich vaandels bedienden - zich in dankzegging een nationale vlag laten uitreiken, waarop het rode doek door hen zelf in het water geworpen werd en men, onder aanheffing van het 'Wien Neerlandsch bloed' en 'Oranje boven', verder het veld introk. Kennelijk was het bij de stakers op de maatschappelijke orde niet gemunt, maar, hoe dan ook oorspronkelijk opgeruid wellicht, alleen hun doel, hoger loon te verkrijgen.

Inmiddels waren, ongeveer een week na het uitbreken der beweging, de verveners opnieuw vergaderd, en hadden, met verwerping der voor inwilliging niet vatbare eisen, enige verhoging van loon toegestaan. Door sommigen wordt 65 cent per dagwerk, door anderen 3 cent per stok genoemd. De opgaven zijn hieromtrent zeer uiteenlopend, gelijk ook de meesten beweren dat de uitbetaling in contanten op het veld, ter vervanging van die in orderbriefjes op winkels, bepaald is toegestaan, maar enkele anderen betwijfelen of wel alle winkelbazen dit hebben ingewilligd. Ook omtrent de primitieve eisen der werkstakers heerst weinig eenstemmigheid in de verklaringen.

Trouwens, onder de bijeengeschoolde menigte waren de belangen uiteenlopend. Een eis uit het volk opgegaan om f 1.50 per dag vergoeding voor de twee dagen verzuim 'met het rondlopen', door de woordvoerder tot f 1,- gereduceerd, werd voor hem zelf en een paar anderen door hem niet geaccepteerd, omdat het hun, naar hij verklaart, niet toekwam, daar er niet voor gewerkt was.

Hoe weinig ten slotte van de loonsverhoging, bij deze grote werkstaking verworven, terecht kwam en dat het, zoveel aangaat de vrije beschikking over het loon, al ras weer de oude toestand werd, is ten dele reeds hiervoor (....) gerelateerd, en blijkt overigens uit meerdere verklaringen van getuigen uit de kring der arbeiders, dat van de verworven 3 cent hun één cent is overgebleven en zij, voor zooveel zij voor neringdoende verveners arbeiden, bij dezen winkelen in verrekening met hun loon, als te voren.

Terwijl de jaren 1889 en '90 zich overigens kenmerkten door het voorkomen van 'bollejagerijen' die slechts weinig gerucht maakten, brak in de ochtend van Maandag 14 April 1890 - het begint schier altijd op maandag - een werkstaking, welke zich zeer uitbreidde, los onder turfgravers - de 'meiers'- op een veenderij in het Zwindersche veld (gem. Oosterhesselen) of, wellicht meer nauwkeurig, in het achtergelegen Veenhuizen (onder Dalen). Zij wisten, met groot rumoer en al blazende op koehoorns en trompetten, onder bedreiging met mishandeling, in wijde omtrek een grote menigte volk uit hun werk te drijven zich bij de stoet te doen aansluiten. Zich noordwaarts wendend en bestendig aangroeiend, trok men langs het kanaal naar Hoogeveen, de woonplaats hunner werkgevers. Een deel des volks, gelijk uit de verhoren bleek, om te trachten voordeliger arbeidsvoorwaarden te verkrijgen dan hun waren toegestaan, een ander deel, om, in aansluiting aan de eersten, te komen vernemen hoe veel hun was toegedacht, waaromtrent zij, bij 't gemis van voorafgaand accoord, nog in 't onzekere verkeerden. In vorige jaren was de mededeling van het loonbedrag voor de reeds aangevangen arbeid nog al eens tegengevallen. Dit was inzonderheid het geval bij de werklieden van wie de hier besproken staking uitging.

Tot het Noordsche schut gevorderd bij de woning van de heer Rahder, wiens volk reeds in de ochtend bij het veen van hem vergunning had verkregen ook mee op te trekken, na mededeling dat zij daar een dag gingen 'feestvieren', werd hun door die heer een nationale vlag uitgereikt ter vervanging der - bij hen algemeen in gebruik zijnde - rode zakdoeken, van welke zij zich, bij gebreke van beter materiaal tot op dat punt, als vlaggetjes hadden bediend. Tegen ongeveer één uur na de middag arriveerde men bij Hoogeveen, waar sedert 10 uur in de morgen reeds het gerucht was doorgedrongen dat men aan het oproer maken was in de venen. Doordien toevallig die dag dienstregeling der rijkspolitie gehouden werd, waren behalve de gemeentepolitie acht rijksveldwachters ter plaatse aanwezig. Deze trachtten aanvankelijk de rustig aankomende stoet op het Noord tegen te houden, onder opmerking, dat het beter zou zijn slechts enige gecommiteerden te doen doortrekken, om met de veenbazen te spreken.

Enigen echter wisten door te glippen en de politie, ziende dat toch reeds van andere zijde veel volk binnendrong, deed geen verdere pogingen tot belemmering van de intocht. De schare werd ten slotte op plm. 600 man begroot. Van de verveners trachtten sommigen met hun volk te spreken en boden hun een kop koffie met een broodje of een borrel aan. De meesten echter, ook wel ziende dat weinig goeds spelende elementen mede onder de feestvierders waren, viel het bezoek koud op het lijf. Enkelen rieden de politie aan, het volk rustig te laten doortrekken. De verveners wer-

den bijeengetrommeld tot een vergadering in een der hotels, om daar de stakers te woord te staan.

De verveners waren werkelijk spoedig ter plaatse aanwezig en vergaderden, bij absentie van de burgemeester en van de kantonrechter, onder presidium van de plaatsvervanger van de laatste. Na afloop der vergadering verscheen daar ter plaatse ook nog de inmiddels verwittigde officier van justitie. De verveners namen de voorstellen der werklieden, door een hunner op schrift gebracht, in overweging en waren om drie uur in de namiddag met hun besluiten gereed. Deze luidden voor de meesten der arbeiders gunstig. De meiers van één vervener zouden 5 cent verhoging per stok ontvangen, anderen 2 cent, sommigen maar 1 cent. Onder de laatstbedoelden waren er, die bij deze regularisatie van de lonen achteruitgingen omdat zij van hun patroons reeds voordeliger toezegging hadden. Intussen, zij moesten zich tevreden stellen, daar zij voor het alternatief stonden 'accepteeren of de arbeid neerleggen'. De meiers werden in loon gelijkgesteld met de andere gravers en, ter verlichting van de arbeid, werd de lange stok afgeschaft voor de opmeting der dikte van de turfslag. Hij bleef voor 't overige gehandhaafd.

Intussen had veel volk, dat grotendeels reeds van 3 uur in de ochtend op de been was (en niet allen hadden hun broodzak meegebracht), hier en daar in woelige trant en al hoornblazend, zich door de plaats verspreid en getracht bij bakkers, slaggers en tappers eetwaren en drank te bekomen, hetgeen door de meesten, hetzij dan uit sympathie voor het volk, of uit vrees, vrij gewillig werd verstrekt. Een enkele keer schijnt enige bedreiging gebezigd, maar gewelddadigheden blijken niet gepleegd te zijn.

Een aantal hunner, een man of 10 werd gezegd, kwam tegen half vijf uur erg beschonken van de fouragetocht terug voor het hotel waar de vergadering gehouden was en van waar de meeste verveners reeds vertrokken waren. Een der hoofdmannen van de stakers beklom de bok van een rijtuig en deelde aan de nog overgebleven arbeiders de uitslag der vergadering mede. Een der onvoldanen beklom daarna dezelfde spreekplaats en decreteerde dat door de bazen aan de eisen niet was toegegeven, men zou dus de volgende dag terugkeren met 1000 man! Een en ander gaf nog al opschudding en gedrang. De arbeiders wilden achter het hôtel zich van een lange stok voorzien om daar de vlag aan vast te hechten, maar sommigen zeiden om die eerlijk aan de heer Rahder terug te brengen, volgens anderen om in optocht daarmee hun triomf te vieren; naar de opvatting der politie, om haar te doen dienen bij de optocht van de volgende dag, waarvan gesproken was.

Er ontstond een worsteling om de vlag, waarbij de politie meester bleef, echter niet zonder herhaaldelijk genooddaakt te zijn de aandringende menigte met het plat van de sabel uiteen te drijven. Zij toog daarna - vernemend dat er van uit de Kerkstraat volk in aantocht was ter assistentie van de arbeiders - derwaarts, de schare vóór zich uit, en de aandringenden teruggedrijvend. De veldwachters hadden het hierbij vrij kwaad. Meer dan een hunner werd onder de voet gehaald en aan de zijde der menigte waren er ook die ernstige klappen bekwamen. De betoging nam echter met dit laatste incident een einde. Volgens de verklaring van vele getuigen was de politie in haar optreden in zake de beschikking over de vlag niet gelukkig. Het ware menskundiger geweest, meende men, de lieden hierin niet tegen te staan. Het overgrote deel van het volk was reeds vertrokken en de werkstaking bepaalde zich tot deze éne dag."

(De hier gepresenteerde studie is over meerdere jaren verspreid uitgebreid en tussendoor gepubliceerd geweest via internet en de Hoogeveensche Courant. De bronnen zijn genoemd in de tekst zelf.)